

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra elektronické kultury a sémiotiky

Lenka Vojtíšková

Pojem cizoty v díle Julie Kristevy

Diplomová práce

Vedoucí práce: **doc. Mgr. Josef Fulka, Ph.D.**

Praha 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 21.června 2021

Lenka Vojtíšková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce doc. Mgr. Josefu Fulkovi, Ph.D. za podnětné komentáře, připomínky a doporučení k jednotlivým kapitolám i diplomové práci jako celku.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Subjekt v procesu	10
3. Proces a logika jazyka.....	25
4. Proces a logika symbolického řádu.....	38
5. Závěr: Subjekt v procesu – sám sobě cizincem	54
6. Seznam literatury	66

Abstrakt

Téma cizoty se u Julie Kristevy objevuje explicitně i implicitně v různých variacích – jakožto setkání s jinakostí, neredukovatelný prvek subjektivity i afekt, který toto setkání doprovází. Kristeva jej rozvíjí na pozadí svébytné teorie subjektivity, potažmo diskurzivity, kterou ve svém díle předkládá. Ta je dle ní založena na křížení dvou nesouměřitelných modalit procesu značení: sémiotická a symbolická, přičemž prvnímu jmenovanému rozměru přisuzuje potenciál rozvracet ten druhý. Bude to právě motiv cizoty, který se v práci pokusíme představit jakožto pojící linii Kristevinych zdánlivě fragmentárních úvah o básnické řeči, ženské subjektivitě nebo zkušenosti mateřství. Téma cizoty tak nastíníme přinejmenším jako jeden ze stěžejních momentů, skrze který můžeme Kristevino myšlení (a teorii diskurzivity/subjektivit) chápat jako konzistentní, ať už se její psaní pohybuje na poli psychoanalýzy, literární vědy nebo politické filozofie.

Klíčová slova: Julia Kristeva, sémiotično, symbolično, cizota

Abstract

The theme of strangeness has appeared in Julia Kristeva's work both explicitly and implicitly in various forms – as an encounter with otherness, a nonreducible element of subjectivity as well as affect which accompanies this encounter. Kristeva elaborates the concept of strangeness on the background of her own theory of subjectivity, hence discursivity, which is presented in her work. According to her, it is established on the intersection of two incommensurable modalities of the signifying process: the semiotic and the symbolic, while she attributes potential for the former to distort the latter. It is the motive of strangeness that we endeavour to present in the thesis as a connecting line of Kristeva's ostensibly fragmentary reflections on poetic language, female subjectivity or motherhood experience. The theme of strangeness is then outlined as at least one of the key moments through which it is possible to recognize the consistency of Kristeva's thinking (as well as her theory of discursivity/subjectivity), regardless of whether her writing appears at the field of psychoanalysis, literary criticism or political philosophy.

Keywords: Julia Kristeva, semiotic, symbolic, estrangement

1. Úvod

Téma cizoty je pro Julii Kristevu, původem Bulharku, která v 60. letech odešla studovat a žít do Paříže, tématem bezesporu osobním. Je to i tato osobní zkušenost, která ji jakožto teoretičku situuje na specifické místo: mezi různé jazyky, různé myšlenkové tradice i různé diskursy.

„Julia Kristeva je totiž i v tomto ohledu jedinečná, protože svou zkušenost zprostředkovatelky dokázala reflektovat a proměnit do praxe teorie [...] od samého počátku a všemi svými texty uniká snadným označením, jako je poststrukturalismus, dekonstrukce, strukturální sémiotika či feminismus, dokonce uniká i označení „teorie“ [...]“¹, píše o ní Miroslav Petříček.

Zdá se, že právě v tomto „unikání“, v němž tkví podstata cizoty, můžeme spatřit jeden z ústředních bodů, jednu z pojících linií Kristeviny textů. Cizota je pro Kristevu vždy cizotou konkrétního subjektu, je neuchopitelným prvkem, který vychází z jeho nevědomí a rozvrací jakoukoliv identitu – identitu samotného subjektu, jazyka, diskursu a v posledku i možnost samotného racionálního poznání. Tento prvek se v naší práci pokusíme vysledovat napříč Kristeviny dílem, které postupně nahlédneme z hlediska několika perspektiv a pokusíme se postihnout, jakými způsoby Kristeva těmto perspektivám uniká – jakými způsoby vůči nim své vlastní uvažování situuje jako cizí. Za tímto účelem rozdělíme Kristeviny texty do tří tematických částí.

V první části se budeme věnovat tématu subjektivity. Zaměříme se na Kristevinu teorii subjektu v *procesu*, jak jej představuje v díle *La Révolution du Langage Poétique*, jeho filozofickému pozadí² a představíme její základní pojmy sémiotická a symbolická, které jí dovolují formulovat subjekt jakožto založený na střetu mezi vědomou a nevědomou složkou,

---

¹ PETŘÍČEK, Miroslav. *Laudatio u příležitosti udělení Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97 Julii Kristevě*. Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97, 2008. Dostupné online: <http://www.vize.cz/wp-content/uploads/2016/05/laureat-julia-kristeva-cz-laudatio.pdf>. Cit. 20. 6. 2021

² Kristeva v této otázce pracuje s koncepcemi mnohých autorů – mimo těch, které zmiňujeme v této práci, mezi ně patří například i Derrida nebo Althusser – více o tom, z jakých filozofických zdrojů Kristevina teorie subjektivity vychází, píše např. Elizabeth Grosz – viz GROSZ, Elizabeth. *Sexual Subversions*. Sydney: Allen & Unwin, 1991

a tím pádem jako nejednotný a nikdy identický se sebou samým. Tato podstata subjektu je u Kristevy výsledkem jisté dialektiky – právě tu představuje jakožto únik z dialektiky hegelovské, již Kristeva chápe jako systém, který jakoukoliv jinakost, cizotu, v posledku neutralizuje. Právě skrze subjekt v *procesu* nastíníme základní předpoklady, od kterých se dále odvíjí Kristevino myšlení v tématech jazyka, literatury a také ve feministických otázkách.

V druhé kapitole se tedy budeme zabývat texty, které Kristeva věnuje právě jazyku a literatuře. Mezi ně patří zejména texty 70. let (většinou původně časopisecké, otištěné zejména v *Tel Quel*), které vyšly v anglickém překladu ve výboru *Desire in Language: A semiotic Approach to Literature and Art*. Pojmy sémiotična a symbolična pro nás budou hrát zásadní roli i v tomto kontextu: tentokrát je představíme jako prostředek, který Kristevina zkoumání staví mimo perspektivu saussurovské lingvistiky a lingvisticky fundované sémiotiky (sémiologie). Budeme se rovněž věnovat konceptům a teoriím, na které Kristeva v tomto snažení navazuje: jedná zejména o Freuda a jeho koncept snové práce a přímo v oblasti literatury pak pojmy *écriture* (Barthes) či dialog nebo karneval (Michail Bachtin). Nastíníme tak předpoklad přítomnosti cizoty v literárním textu, kterou zmíněná lingvistická metoda nedovede postihnout.

Třetí kapitolu pak věnujeme právě feministickému, a v širším smyslu i politickému rozměru Kristevina psaní. Klíčové pro nás bude uvažování o sexuální diferenciaci subjektu, ve kterém Kristeva navazuje na Lacana. Subjekt v *procesu* tak vysvětlíme jako zároveň vždy sexuálně diferencovaný. Zejména skrze pojem abjektu, jak jej Kristeva představuje v *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection*, upřeme naši pozornost na složky subjektivity, které jsou v rámci symbolického řádu neasimilovatelné a popírají tak jakoukoliv možnost subjektu stát se plně subjektem (feministické) politiky. Tento výklad srovnáme s Kristeviným postojem k feminismu, jak ho nastiňuje v textech *Le Temps des femmes* nebo *Des Chinoises*.

V závěru se obrátíme přímo k samotnému tématu cizoty – popíšeme jej jako na jedné straně jakousi fundamentální odvrácenost subjektů v *procesu* od diskursů a reprezentací, které mu připisují identitu, již ze své podstaty nikdy není schopen dostát. S pomocí Freudova textu *Něco tísnivého* vysvětlíme, jakých rozměrů prožitek cizoty nabývá, a konkretizujeme, jak jí můžeme rozumět právě v rámci lingvistického a feministického

diskursu s přihlédnutím právě ke Kristevině teorii subjektivity. Pokud se však v případě cizoty, jak jsme zmínili, jedná o prvek neuchopitelný, neasimilovatelný a v posledku i podvratný – a zároveň je to prvek, který podle nás udržuje Kristevino psaní koherentní, dostáváme se zde do paradoxní situace, ne vzdálené právě od Kristevou popisovaného střetu sémiotična a symbolična. Budeme tedy mít vždy co do činění s otázkou, jaké jsou možnosti zachování cizoty v jazyce i ve společenském řádu tak, aby na jedné straně tyto své charakteristiky neztratil, a na straně druhé, aby nezpůsobil naprostý rozpad jakékoliv možnosti promlouvat a jednat. Téma toho, jak s cizotou „nakládat“, bude tedy přítomné napříč celou naší prací, a právě v závěru nastíníme etické východisko, které Kristeva považuje za nejpříjemnější, a kterým dle nás neslevuje ani ze svých požadavků podvracet a narušovat jakoukoliv identitu.

2. Subjekt v procesu

V úvodu díla *Revoluce v básnické řeči* se Kristeva vymezuje proti snahám o porozumění řeči skrze systematizaci a mimo společensko-historickou vázanost. Takové pokusy podle ní vymezují řeč jako pozorovatelný celek, který nahlíží jako uzavřený, a jejich zkoumání v tomto smyslu se omezuje na pouhou práci s prvky, které taková řeč v momentu pozorování vykazuje – taková zkoumání jsou schopna zachytit artikulaci těchto prvků, případně je destrukuralizovat, už ale nesměřují k zachycení jejich geneze a vázanosti na proměny subjektu/diskursu.³ Jsou jednoduše důsledkem toho, že takové myšlení subjekt vnímá jako sjednocený. Taková kritika v mnohém naznačuje, jakým směrem se bude její úsilí ubírat. V jistém smyslu je pro ni ale tento typ myšlení zároveň inspirativní – právě ona snaha o systematizovatelnost, které vždy něco očividně uniká, poukazuje na důležitou věc: a to na skutečnost, že je tu vždy něco, co se možnosti porozumění vzpírá, a co se sociální mechanismy (které později ztotožní se symbolickým řádem) snaží vytěsnit⁴. Tento vytěsňovaný prvek se pokouší postihnout a zahrnout jej do uvažování o subjektivitě právě s úmyslem překonat uzavřenost, která je jiným typům zkoumání vlastní. Středobodem jejího uvažování v tomto směru se tak stane hledisko *procesu*:

„Stále však trvá nutnost kladení vnitřního „vnějšku“ každé uzavřenosti, která bez toho zůstane právě pouhou uzavřeností, byť byla ve svém vnitřku neomezeně diferencovatelná: trvá nutnost její excentrace a vypracování dialektiky procesu probíhajícího mezi mnohačetnými a heterogenními univerzy.“⁵

Výše zdůrazněný úryvek vypovídá o povaze Kristevina zkoumání i samotného pojmu *procesu* mnohé. Myslet tento *proces* zároveň znamená myslet řeč jako něco, co má svůj vnějšek. Když jej Kristeva označuje zároveň jako vnitřní, naznačuje nejen to, co řeči předchází nebo ji zakládá (Kristeva ostatně vytěsňené ztotožňuje se „zrodem značení“)⁶, ale poukazuje i na určitou nepoznatelnost onoho vytěsněného v jeho pravé podstatě –

---

³ KRISTEVA, Julia. *Revoluce v básnické řeči*. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 9

⁴ Vytěsnění je u Freuda (vedle obrácení v opak, obrácení proti vlastní osobě a sublimace) jedním z osudů, kterým může pudové hnutí během života projít. Spočívá v udržování pudových hnutí mimo sféru vědomého, viz FREUD, Sigmund. *Vytěsnění*. In: FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1913-1917*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2002

⁵ KRISTEVA, Julia. *Revoluce v básnické řeči*. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 11

⁶ Tamtéž, s. 9

upozorňuje, že tento vnějšek je od toho, co jej v jistém smyslu konstituuje, v praxi nerozlišitelný.⁷ Kristeva si však klade za cíl tento vnějšek vymezit a popsat, a to s vědomím, že tak lze učinit pouze limitovaně. Právě proto formuluje dialektický *proces*, jehož pojem jí dovoluje jej v jeho nepopsatelnosti uchopit. Uvidíme však, že takovým postupem nijak nenaznačuje, že se onen vnějšek v dialektice ztrácí (a vnějškem tak být přestává). *Proces*, tak jak jej formuluje (a ač je dialektika jeho principem), může tento vnějšek vykazovat, aniž by jej plně asimiloval, a uvidíme, že právě jeho neasimilovatelnost je zároveň jeho hybnou silou. To ostatně Kristeva naznačuje, když složky, které jsou součástí *procesu*, ale i *proces* samotný, nazývá heterogenními. Pojem heterogenity přejímá od Georgette Bataille, jehož výklad tohoto pojmu může být pro pochopení Kristevina záměru velmi užitečný – budeme se mu věnovat záhy. Pokud si totiž Kristeva klade za cíl „vypracovat dialektiku *procesu*“, jak sama říká, je nutno zdůraznit, že nepůjde o dialektiku, kterou na několika místech označuje jako idealistickou, příp. jako dialektickou logiku (a má zde na mysli Hegelův systém). Ostatně otevřeně říká (a dokládá to pasážemi z Hegela), že v rámci ní by vnějšek, jak o něm uvažuje, nikdy nemohla postulovat. I když jsou pro její teorii hegelovské pojmy v jistém smyslu ustavující, Kristeva se jejich reformulací, zejména skrze jisté aspekty psychoanalýzy, pokouší tento dle ní uzavřený systém „otevřít.“:

„Cílem takové intervence je dodat výdobytkům dialektické logiky určitý materialistický základ (teorii významu vycházející se subjektu, z jeho utváření a jeho tělesné, řečové a sociální dialektiky)“⁸

Za jeden z takovýchto výdobytků Kristeva považuje od Hegela převzatý pojem negativity – ten pro ni při vypracovávání dialektiky *procesu* bude výchozím bodem. Jedním ze stěžejních bodů, na které se v jeho výkladu se soustředí, je jeho zprostředkující funkce, a to v přímém odkazu na materialistická čtení Hegela. Jako nejpodstatnější Kristeva chápe především jeho zdůraznění negativity jakožto objektivního principu – jakožto principu, který umožňuje vzájemné vydělování a zahrnování subjektu a objektu, toho, co je vůči němu v určitém momentu vnější (v tomto chápání společenských a přírodních procesů). Zdůrazňuje, že objektivita je působením negativity tím, co je jednak pro subjekt konstitutivní – otevírá subjekt vůči ní samé, a jednak ho uvádí v pohyb, ve kterém subjekt sám sebe

---

⁷ KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 18

⁸ Tamtéž, s. 11.

neustále překonává. Právě tyto aspekty negativity přijme Kristeva jako základ pro svůj záměr: *proces* pro ni bude tím, co prochází několika navzájem jinými pořádky (přičemž právě povaha této jinakosti bude předmětem reformulace), tím, co subjekt přesahuje, ale i tím, co jej zároveň váže ke společenským a přírodním procesům.⁹ Takto ostatně Kristeva explicitně vysvětluje, proč pojmu negativity užívá, a činí tak těsně před tím, než se ho rozhodne opustit ve prospěch pojmu zamítnutí, který považuje za adekvátnější. Negativita je pro ni totiž tím, co subjektu v *procesu* zajišťuje jeho neomezenou vnitřní diferencovatelnost – nekonečnost. Taková diferencovatelnost je sice vzhledem k *procesu* jeho zásadní charakteristikou, ale co je důležité, nevyčerpává jej úplně a nelze jej redukovat pouze na ni. Proto Kristeva zachovává negativitu v *procesu* jakožto princip, který však ve výsledku zasadí do nového kontextu, a to takového, kterému, jak říká, bude možné připsat vnějšek. V tom původním se totiž Kristevě tato možnost jeví pouze jako omezená. Tato omezenost vystupuje na povrch, když spolu s Hegelem označuje negativitu jako čtvrtý člen dialektiky. Jak Kristeva na několika místech upozorňuje, Hegel ve *Fenomenologii ducha* negativitu prezentuje zejména jakožto logickou operaci, která probíhá v rámci rozvažování – Kristeva toto vykládá tak, že veškeré rozdíly se zde nestávají ničím jiným než pohybem, který je podle Hegela zároveň rozdvojením a zároveň *stáváním se* tím, co má rovnost se sebou.¹⁰ Právě v tomto *stávání se* Kristeva spatřuje kritický bod: v něm je jakákoliv jinakost rozpuštěna. Negativita je přitom hlavní hybnou silou tohoto pohybu, a to právě proto, že tento pohyb v jistém okamžiku – a právě zde je oním čtvrtým členem dialektiky – zůstává vůči logice vnější, představuje jakýsi limit, nulu této logiky.¹¹ Jak víme, jejím záměrem je dále tento vnějšek, který je zároveň svým způsobem příčinou, reformulovat jakožto neasimilovatelný: to, jak říká, je možné díky a zároveň navzdory Hegelovi.¹² Pro tuto reformulaci používá právě pojmu heterogenity.

Než se dostaneme výkladu toho, na jakém základě Kristeva heterogenitu do dialektiky zavádí, bude pro nás užitečná odbočka k jednomu z Kristevinyých zásadních inspiračních zdrojů: Georgesu Bataillovi. Je příznačné, že právě jeho citací Kristeva uvádí

---

⁹ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 11

¹⁰ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Fenomenologie ducha*. Praha: Filosofia, 2019, s. 146

¹¹ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 112

¹² Tamtéž

kapitolu *Revoluce v básnické řeči*, která se heterogenitě věnuje. Svůj způsob čtení Bataille pak zčásti nastiňuje ve svém článku *Bataille, zkušenost a praxe*. Představuje ho zde zároveň jako teoretika a zároveň jako literáta, který se specifickým způsobem vypořádává s formulací způsobů, jak se vymanit z určitého idealismu (který nachází právě v Hegelovi): Bataille je pro ni tím, kdo tváří v tvář uzavřenosti Hegelova systému nachází způsoby, jak tuto uzavřenost narušit, a to právě pomocí ní samotné.¹³ Můžeme tedy vidět, že se při formulaci teorie subjektu v *procesu* vydává podobným směrem. Je tím pádem pochopitelné, že některá Bataillova stanoviska přijme za svá. My na tomto místě v krátkosti představíme zejména pojem heterogenity, jak ho Bataille představuje ve svém textu *Psychologická struktura fašismu*.

V úvodu této kapitoly jsme zmínili, že se Kristeva vymezuje vůči snahám o systematizovatelnost a zaměřuje svou pozornost na momenty, kde snahy o systematizovatelnost selhávají. Postupuje podobně jako Bataille – heterogenní prvky, které se v jistém smyslu stanou středobodem jeho díla, vymezuje právě jako něco, co není možné asimilovat: vzpírají se uchopení jak sociálnímu, tak vědeckému.¹⁴ Tyto pokusy o uchopení Bataille vymezuje jako to, co ustavuje homogenitu – heterogenita a homogenita jsou pro něj dvě odlišné formy sociální existence, jež si v tomto textu klade za cíl na příkladu fašismu vymezit. Homogenní prvky jsou právě ty, které jsou vymezitelné, zařaditelné a navzájem souměřitelné. Homogenita je dále pro Bataille charakterizována především důrazem na užitečnost: každý její prvek nebo aktivita musí být užitečná, vztažená k nějakému cíli. Tímto cílem je však zase další užitečnost, ne však aktivita sama.¹⁵ Cokoliv, co je neužitečné, tedy co nesměřuje k cíli a nenachází v něm potvrzení, je pak z této homogenity vyloučeno.¹⁶ A zde se dostáváme k prvkům heterogenním: ty právě proto, že se asimilaci vzpírají, podléhají v rámci homogenity jakési cenzuře. Její podobu Bataille osvětluje v odkazu na psychoanalýzu – vyloučení heterogenních elementů z homogenních forem srovnává s vyloučením nevědomých prvků z oblasti vědomí.¹⁷ Tím Bataille nejenže podporuje své

---

¹³ KRISTEVA, Julia. Bataille, Experience and Practice. In: BOLDT-IRONS, Leslie A. *On Bataille: Critical Essays*. Albany: SUNY Press, 1995, s. 239

¹⁴ BATAILLE, Georges. *The Psychological Structure of Fascism*. *New German Critique*, no. 16, 1979, s. 68

¹⁵ Tamtéž, s. 65

¹⁶ Tamtéž, s. 64

¹⁷ Tamtéž, s. 68

tvrzení, že heterogenita a nevědomí spolu sdílí určité vlastnosti (a nevědomí je jednou z forem heterogenity), ale naznačuje i způsob, jakým se k sobě heterogenita a homogenita vztahují (pokud to vůbec vztahem můžeme nazvat). Stejně jako u „vztahu“ vědomí a nevědomí nemůžeme mluvit o souměřitelnosti a už vůbec o prostém vyplývání nebo odvozování jednoho z druhého, stejně tak tomu bude i u „vztahu“ heterogenity a homogenity. Pokud však mluvíme o „vztahu“, je důležité zdůraznit, že není pro podobu heterogenních prvků nikterak určující. Heterogenita není jakožto heterogenita ustavena tím, že je homogenitou vyloučená. Heterogenní prvky jsou heterogenními právě proto, že jsou vzhledem k čemukoliv dalšímu naprosto neužitečné a v užitečnosti nenachází žádný cíl, ten nachází pouze samy v sobě. Ač tedy tento typ „vztahu“ není pro podobu heterogenních prvků určující, pro Kristevu bude dále naprosto klíčový – jí formulovaný *proces*, jak jsme již zmínili, prochází navzájem jinými pořádky. Tyto pořádky na sebe u Kristevy v návaznosti na Bataille berou právě formu heterogenity a homogenity (homogenní sféru můžeme asociovat s Kristeviným pojmem symbolična, heterogenní s pojmem sémiotična – k jejich výkladu se ještě dostaneme.) A stejně jako můžeme za heterogenní považovat onen samotný „vztah“ mezi heterogenní a homogenní sférou u Bataille¹⁸, bude Kristeva samotný *proces*, v rámci kterého těmito sférami subjekt prochází, označovat jako heterogenní. Jak ale vyplývá z Bataillovy analýzy pojmu heterogenity, označit jakýkoliv prvek jako heterogenní s sebou nese určitá úskalí. Takové označení je totiž v jistém smyslu zahrnutím do diskursu a vědění, snahou o jeho uchopení v rámci homogenního celku, jímž jazyk je. Můžeme však vidět, že Kristeva se ve své recepci heterogenity vydává směrem, který načrtává sám Bataille: v rámci celého textu tuto poznámku sám považuje za druhotnou, ale podotýká, že abychom se podobným kontradikcím vyhnuli, je třeba na heterogenitu pohlížet jako na „nevysvětlitelný rozdíl“ a vzhledem k tomu rozvíjet každou teorii, která se jí snaží popsat.¹⁹ Takový směr se zdá být pro Kristevu inspirující – podobným způsobem se totiž formulaci *procesu* snaží uchopit. Napětí mezi heterogenitou, která je ze své podstaty nediskursivní, a možnostmi její artikulace, pro ni navíc bude hlavním hybným momentem *procesu*. Dalším hlediskem, které shledáváme jako pro Kristevu velmi podnětné, je Bataillův popis způsobu toho, jak se homogenita a heterogenita prezentují: zatímco v případě homogenity mluví

---

¹⁸ FULKA, Josef. *Zmeškané setkání: Denis Diderot a myšlení 20. století*. Praha: Herrmann, 2004, s. 50

¹⁹ BATAILLE, Georges. *The Psychological Structure of Fascism*. *New German Critique*, no. 16, 1979, s. 68

o podobě striktně definovaných a identifikovatelných objektů, u heterogenních prvků poukazuje na jejich více či méně abstraktní podobu – je možné je charakterizovat jako sílu, pohybující se od jednoho objektu k druhému²⁰ – zde vzpomeňme na Kristevin důraz na zprostředkující funkci negativity, podobu síly pak dostane její pojem sémiotična. Co je však neméně důležité, Bataille zmiňuje, že se tato síla projevuje v soudech subjektu²¹ – tomu je možné rozumět tak, že heterogenita se nemanifestuje sama o sobě, ale potřebuje pro své uskutečnění a rozpoznání homogenní prvek, například srozumitelnou řeč. Zde se objevuje další rozměr napětí mezi heterogenitou a diskursivitou: Kristeva bude prozkoumávat právě roli diskursu (zejména klíčového momentu jeho ustavení) jakožto zároveň média a zároveň v jistém smyslu podmínky pro projevení této heterogenní síly. Abychom dále objasnili, jaký charakter bude tato síla mít, co bude pro Kristevu důsledkem jejího působení a s jakými skutečnostmi budou spjaté praxe, které bude ve svých textech analyzovat, obraťme se přímo k tomu, co všechno je podle Bataille možné chápat jakožto heterogenní: je to vše, co má charakter neproduktivního výdaje²² – Bataille vzhledem k záměru textu hovoří zejména o prvcích na úrovni společnosti, a to od jedinců až po celé sociální vrstvy, které společnost vyčleňuje nebo které se jejím pravidlům vzpírají. Jako heterogenní vymezuje například i to, co vylučuje lidské tělo nebo nevědomé procesy (sen, neuróza), nebo zkrátka vše, co můžeme označit jako násilí, exces, delirium nebo šilenství, a dokonce vše, co vyvolává určitou afektivní reakci.²³

Pokud tedy Kristeva formuluje *proces* jakožto heterogenní a jakožto procházející heterogenními pořádky, víme nyní, co má na mysli, když tohoto pojmu užívá. Zásadní pro ni navíc bude i spojitost heterogenity s nevědomím, kterou Bataille zmiňuje. Jestliže tedy hegelovský termín negativity ve spojitosti s *procesem* Kristeva opouští, činí tak proto, že je dle ní příliš blízce spjatý s logikou, rozvažováním, (s pojmem *negace*²⁴, který je spjatý u Freuda usuzováním a tedy s vědomím: „[...] nenalzáme žádné „ne“ z nevědomí [...]”²⁵).

---

²⁰ BATAILLE, Georges. *The Psychological Structure of Fascism. New German Critique*, no. 16, 1979, s. 70

²¹ Tamtéž

²² Tamtéž, s. 69.

²³ Tamtéž

²⁴ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 117

²⁵ FREUD, Sigmund. Popření. In: FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1925-1931*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2007, s. 18.

Místo toho chce Kristeva pohyb, který je principem *procesu*, chápat jako více nezávislý, definovaný materiálními kontradikcemi (a ne jejich podřízením)²⁶ I proto se na tomto místě obrací právě k Freudově teorii pudů: kromě dichotomií (jako jsou pudy života – pudy smrti, a které zajišťují ony kontradikce, které Kristeva zmiňuje) totiž podle ní Freudova teorie vytváří i předpoklad heteronomie. V tomto smyslu Kristeva uvádí to, že pudy prochází navzájem jinými řády (Freud pudy označuje jako hraniční pojem mezi psychickým a somatickým)²⁷, Za zásadní ovšem považuje to, že samotná práce pudů již zakládá prvotní produkci jazyka.²⁸ Odkazuje zde na Freudův případ hry *fort-da* – v krátkosti shrňme, o co zde běží: Freud píše o případě o dítěte, které v rámci hry na *pryč* a *tady* rekonstruuje odchod matky tím, že odhazuje předměty. Při tom vydává zvuk, který podle Freuda *znamená pryč*.²⁹ Kristeva vidí jako zásadní, že toto opakování předchozího stavu je spojeno s gestickou a vokalicou stránku: toto opakování tím pádem přestává být *prostým* opakováním předchozího stavu, ale dává základ kvalitativně jiné sféře – znakovému systému (který můžeme na základě Bataille chápat jako sféru homogenní), ve které jsou pudy reorganizovány tím, že obsazují řeč, kde přetváří její podobu.³⁰ Pudy tak plní funkci samotného organizujícího principu, ale zároveň řeč jako takovou destabilizují (a organizují ho právě proto, aby jej mohli destabilizovat). Jsou spjaty s onou heterogenní složkou, jejímž zahrnutím do *procesu* Kristeva připisuje jazyku onen „vnitřní“ vnějšek. Proto také pojem negativy nahradí pojmem *zamítnutí* – tomu bude vlastní spojitost právě s pudy a bude chápán jako neverbální a alogický – a zároveň preverbální a prelogický.³¹ Takto konkretizovaný *proces*, zde již chápáný v rámci znakového systému – tedy pohyb pudů, které procházejí nejen řečí, ale i subjektem a konečně i institucemi – dále nazývá jako *značení*.³²

---

²⁶ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 119

²⁷ FREUD, Sigmund. Pudy a jejich osudy. In: FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1913-1917*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2002, s. 192,

²⁸ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 167

²⁹ FREUD, Sigmund. Mimo princip slasti. In: FREUD, Sigmund. *Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920-1924*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1999, s. 15

³⁰ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 170

³¹ Tamtéž, s. 147

³² KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004. s. 14

V tomto *procesu* značení Kristeva rozlišuje dvě jeho modalitty: s pudovou složkou spjaté sémiotično a s významem spojené symbolično. Zde se výrazně projevuje vliv Lacana – Kristevino uchopení těchto pojmů lze srovnat právě s pojmy imaginárna, symbolična a reálna (i když se s nimi Kristeva v mnohém rozchází a zajisté se jedná o mírně odlišnou perspektivu). Jak ale uvidíme, základní stanoviska ohledně ustavení subjektu Kristeva s Lacanem sdílí.

Když v textu *Stadium zrcadla jako to, co formuje funkci Já, tak jak je nám odhalována v psychoanalytické zkušenosti* Lacan ukazuje, jakou roli imaginárno hraje pro konstituci subjektu, obrací se ke kojeneckému věku, do období, které předchází osvojení si řeči. Jedná se o rovinu, na které probíhá jistý druh identifikace, kterou Lacan popisuje jako stadium zrcadla. To spočívá v ustavování prvních vztahů k vlastnímu tělu a okolním objektům právě skrze ztotožnění se zrcadlovým obrazem: jedinec pozoruje zrcadlový obraz svého těla a skrze tento obraz k tělu zaujímá postoj: nahlíží ho jako své a celistvé. Pro Lacana je fáze zrcadla důležitá především proto, že se v ní objevuje jakási prvotní (sociálně zatím nedeterminovaná) forma já.³³ Ta totiž tvoří základ pro to, aby jedinec mohl být později zformován jakožto subjekt – a to vstupem do symbolična. Symbolično je sférou, která se řídí zákonem, který do imaginární sféry vnáší otcovská instance (Lacan hovoří o jménu otce, aby zdůraznil, že se vůbec nemusí jednat o otce v pravém slova smyslu, ale o určitou symbolickou funkci.)³⁴ Tento zákon je tím, co řídí příbuzenské vztahy (zavádí tak oidipický a kastrální komplex). Zároveň je identický s řádem jazyka (je tedy oblastí významu a znaku): v momentu, kdy si jej jedinec osvojuje, vstupuje naplno do vztahů, které tento zákon ustavuje, a tyto vztahy a řád jazyka jej určují jakožto subjekt³⁵ (jak Lacan píše, „Člověk tedy mluví, ale to proto, že symbol ho udělal člověkem.”)³⁶ Pozice v těchto vztazích zároveň určuje subjekt jakožto rodově diferencovaný – tuto perspektivu od Lacana Kristeva přejímá, její pojetí rodové diferenciaci i související Lacanova stanoviska však představíme později. Lacanovy pojmy imaginárna a symbolična a Kristevino sémiotično a symbolično spolu však ne zcela korespondují. Ač v pojmu symbolična Kristeva z Lacana dozajista

---

³³ LACAN, Jacques. Stadium zrcadla jako to, co formuje funkci Já. In: LACAN, Jacques, *Imaginárno a symbolično = Imaginaire et symbolique*. Praha: Academia, 2016, s. 25

³⁴ LACAN, Jacques. Funkce a pole promluvy a řeči v psychoanalýze. In: LACAN, Jacques, *Imaginárno a symbolično = Imaginaire et symbolique*. Praha: Academia, 2016, s. 127

³⁵ Tamtéž, s. 125

³⁶ Tamtéž

vychází, pojem sémiotična pojmu imaginárna neodpovídá zcela. Jak uvidíme dále, sémiotično je sice oblastí, která dává základ pozdější konstituci subjektu skrze zprostředkované setkání s vnějším světem, stejně jako je tomu v rámci imaginárna. Vzhledem ke svému předznakovému charakteru se ale sémiotično tomuto pojmu v mnohém vzdaluje: má blízko spíše k třetí sféře, sféře reálna, která je od předchozích dvou v mnohém odlišná. Lacan o reálnu mluví jako o tom, co zůstává mimo znak a prezentuje se jako neasimilovatelné³⁷, a jak uvidíme, tyto charakteristiky připisuje Kristeva i svému pojmu sémiotična. Sama se ostatně k této otázce srovnání vyjadřuje tak, že pokud už u těchto termínů chceme hledat shody (i přes naprosto zřejmou reduktivnost takového počínání), pojem sémiotična odpovídá imaginárnímu a reálnému zároveň.³⁸ Vidíme ale, že Kristevina dvojice pojmů není jen pouhou fúzí Lacanovy trojice – jedná se o přepracování celé teorie.

Vraťme se nyní ke Kristevině výkladu pojmu sémiotična: je zřejmé, že s jeho vymezením bude vzhledem k jeho povaze spojená jistá obtíž. Jak jsme již nastínili, sémiotično je heterogenní povahy – tedy takové, která se jakémukoliv vymezení vzpírá. I proto se Kristeva v textu snaží odlišovat momenty, kdy sémiotično nahlíží v rámci teoretického popisu (který, jak říká, „sleduje diskurs reprezentace“³⁹), a kdy hovoří o sémiotičnu samotném jako teoretickém předpokladu. Vyvrací nicméně, že by se v případě sémiotična jednalo pouze o tento předpoklad, že by ho jako takové formulovala jen pro potřebu své teorie. Pokud jej považuje za heterogenní prvek *procesu*, je pak z definice nemožné, aby existovalo jako vymezené pouze vzhledem k nějaké teorii. Jeho sebevztáženost Kristeva přímo pojmenovává: sémiotičnu je podle ní vlastní jakýsi prostor před reprezentací, který nazývá chórou. Jedná se o oblast konstituovanou pudy, která „předchází evidenci, pravděpodobnosti, prostorovosti a časovosti.“⁴⁰ Lze jí připsat charakter rytmu, zlomu, což v mnohém napovídá tomu, že bude podléhat jistému typu regulace: jedná se o typ uspořádání. Výsledkem tohoto uspořádání však ještě není řád, který se řídí nějakým zákonem (ten bude doménou „homogenního“ symbolična). Uspořádání chóry spočívá spíše v ukládání omezení ze strany sociálních a biologických struktur, které je ovšem

---

³⁷ LACAN, Jacques. *The seminar. 11, 11*. New York, Norton, 1998, s. 53–55

³⁸ KRISTEVA, Julia., & GUBERMAN, Ross Mitchell. *Julia Kristeva, interviews*. New York, Columbia University Press, 1996, s. 23

³⁹ KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 19

⁴⁰ Tamtéž, s. 19.

zprostředkované.⁴¹ Aby Kristeva tyto mechanismy vyložila, situuje je do procesu konstituce subjektu. Z tohoto – diachronního – úhlu pohledu je tedy sémiotično a jeho funkce tím, co Kristeva v odkazu na Melanii Klein⁴² zasazuje do předoidipického období: ona omezení zde tedy budou jedinci zprostředkována skrze tělo matky, ve vztahu k němuž se v tomto období jedinec konstituuje jakožto subjekt: pudy se strukturují a řídí vzhledem k tomuto mateřskému tělu. Stadiu, ve kterém bude pro jedince (již subjekt) možné rozpoznat se jakožto oddělený, totiž sémiotické funkce předcházejí. Sémiotickou chůru tak Kristeva považuje za jakýsi předstupeň pro pozdější osvojení řeči⁴³, které se schopností vydělovat objekt souvisí. Kristeva na tomto místě však zdůrazňuje nejen chronologickou předchůdnost, ale i to, že sémiotično tvoří pro řeč přímo podloží. Formuluje hypotézu, že jisté sémiotické artikulace – primární procesy – jsou podle ní pro osvojení řeči vrozenou podmínkou.⁴⁴ Toto můžeme chápat jako reakci na Chomského generativní gramatiku: ač Kristeva podniká podobné hledání řečových univerzálií, její závěry jsou naprosto rozdílné – Kristeva za základ jazyka považuje jeho alogický a asyntaktický prvek, a tím, co dává vzniknout gramatické promluvě, jsou právě zmiňovaná zprostředkovaná sociální a biologická omezení. Svůj postoj k Chomskému mimo jiné vyjadřuje štiplavou poznámkou na začátku svého eseje *L'éthique de la linguistique*, kde zmiňuje figuru lingvisty, který „ve svých teoriích předkládá logický, normativní základ mluvícího subjektu, ačkoliv se na politické rovině považuje za anarchistu.”⁴⁵

Oblast smyslu, významu a identity (kde je již možná ona gramatická promluva, kterou jsme zmínili) a která se již vyznačuje jako řád, pak Kristeva označuje jako symbolično. Zvláštní důraz klade právě na fázi, v níž je samotný význam ustavován: nazývá

---

⁴¹ KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 20

⁴² Jedna kniha z Kristeviny trilogie o „ženské genialitě” je věnována právě odkazu Melanie Klein. Kristeva zde uvádí aspekty jejího myšlení, které jsou pro ni inspirativní (a jejichž vliv můžeme vidět i na tomto místě). Jedná se zejména o její přepracování Freuda s důrazem na předoidipické období: tam, kde Freud v raném vývoji člověka mluví o primárním narcismu, hovoří Klein o objektních vztazích, které je podle ní dítě v schopno ustavovat už od narození, stejně tak od tohoto momentu již existují pudy smrti a dítě je schopno rozeznávat binární opozice. Podle Kristevy můžeme již toto chápat jako ranou formu sémiotického působení, viz: KRISTEVA, Julia. *Melanie Klein*. New York: Columbia University Press, 2004.

⁴³ KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 23

⁴⁴ Tamtéž, s. 24

⁴⁵ KRISTEVA, Julia. The Ethics of Linguistics. In: KRISTEVA, Julia. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press, 1980, s. 23

ji thetickou fází. Kristeva ji označuje jako zlom, který zavádí a ustavuje pozice označujícího a označovaného. Důležité zde však je, že tento zlom podrobuje symbolizaci obě sféry, symbolično i sémiotično: symbolická identita se stává identitou rozštěpenou právě na označující a označované a sémiotická hybnost je tímto zlomem vymezena jako označující⁴⁶ (které v obecnosti může, ale nemusí v symboličnu nacházet své označované – vzpomeňme na charakteristiku heterogenity jako neproduktivního výdaje u Bataille). Pokud zůstaneme u Kristeviny diachronní perspektivy výkladu, thetickou fází spojuje se dvěma momenty konstituce subjektu, které hrají zásadní roli i v již představené Lacanově perspektivě: se stadiem zrcadla a symbolickou kastrací, které umožní jedinci oddělení od přináležitosti k matce, nalezení identity a vstoupení do symbolických vztahů (probíhá konstituce subjektivit jako takové a subjekt se stává nejen mluvčím, ale i rodově diferencovaným). Jak jsme ale naznačili, nejedná se zde však o to, že by jedinec „přešel“ ze sémiotického uspořádání do symbolického řádu a tím se konstitoval jakožto subjekt – sémiotickou hybnost si stále uchovává, a protože je nyní vymezena jako označující, její působení je přeměřováno k tvorbě významu, tedy právě do symbolična. I proto Kristeva zmiňuje, že sémiotično je součástí symbolična. Ve fázi následující po thetickém přeryvu totiž sémiotická hybnost stále do řeči setrvale proudí (a Kristeva zde doslova říká, že symbolično zahrnuje pouze její část⁴⁷ – což ovšem znamená, že její jiná část se této symbolizovatelnosti vymyká). Jedná se podle ní tedy o jakýsi „návrat pudové funkcionality do symbolična.“⁴⁸ Tento návrat a jeho zkoumání je pro Kristevu naprosto klíčový. Evidenci sémiotična totiž Kristeva nachází v básnické řeči nebo nejrůznějších uměleckých a politických praxích – právě zde se tento návrat projevuje nejzřetelněji. Zde na sebe poutá onu pozornost, a díky zkoumání těchto praxí může Kristeva ohledně fungování sémiotična učinit závěry týkající se každého subjektu: jednak může sémiotično situovat do procesu jeho konstituce, což jsme se pokusili vyložit výše. Hlavně ale může formulovat ucelenou teorii subjektu v *procesu*. Právě tam, kde se sémiotická hybnost projevuje v promluvě, jej můžeme rozpoznat jako onu negativitu-zamítnutí, onen heterogenní pohyb, kterým je subjekt v každém momentu diferencován. Tato negativita zavedená do symbolična, jak jsme viděli, subjekt zároveň zakládá jakožto identitu a jednotu, aby jej tímtéž heterogenním pohybem, působením pudů, mohla jakožto

---

⁴⁶ KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 42.

⁴⁷ Tamtéž, s. 33.

⁴⁸ Tamtéž, s. 62.

jednotu podřývat – to zde rozumíme *procesem*. Dialektickým jej Kristeva nazývá právě proto, že sémiotická heterogenita se zde setkává symbolickou homogenitou, a uskutečňuje se právě skrze prostředky této symbolické homogenity. Výše uvedené však nikterak neimplikuje, že se u Kristevy setkáváme se subjektem, který se v nekonečných diferenciacích sama sebe opět pouze uzavírá – s oním subjektem, který podle Kristevy formuluje idealistická dialektika. Tím, že ustavuje subjekt v *procesu* – tedy zavádí heterogenitu – zároveň říká, že díky této heterogenitě, skrze tento *proces* je zároveň myslitelné i překročení subjektu samotného.

Na tomto místě je ještě třeba se vrátit ke Kristevině kritice idealistické dialektiky. Jak jsme již nastínili ve zmínce o negativitě jako čtvrtém členu dialektiky, Kristeva chápe negativitu u Hegela jakožto univerzální, nadlogický pohyb. Za problematické považuje, že tím samým pohybem se negativita stává logice podřízenou: proto idealistickou dialektiku označuje za nejednoznačnou: „ (...) předpokládá rozdělení, pohyb a proces, které ale zároveň vzápětí zavrhuje ve jménu vyšší metafyzické a represivní pravdy, která je sice diferencovaná, ale výhradně v rámci své vlastní jednoty (...)”⁴⁹ Zde má na mysli zejména pojem sebevědomí a pro něj konstitutivní pojem touhy. Právě touhu u Hegela Kristeva interpretuje jakožto činitele oné jednoty, které by každá heterogenita byla v důsledku podřízena – a právě vznik sebevědomí je tímto podřízením samotným. Proto touhu u Hegela nazývá momentem završené dialektiky.⁵⁰ Zde se můžeme obrátit rovněž k analogické Kojèvoově interpretaci: touha Já může být uspokojena pouze tím, že neguje veškeré ne-Já – asimiluje a internalizuje vše, co je vůči němu v určitém momentu cizí.⁵¹ Vzhledem k tomu, že pro subjekt v *procesu* je vždy charakteristický právě neasimilovatelný prvek, pojem touhy je pro jeho konstituci pojmem naprosto nedostatečným. Subjekt v *procesu* namísto uspokojení a jednoty nachází vždy pouze střet, a to právě proto, že za jeho hybnou sílu Kristeva považuje zamítnutí, které není pouze doménou vědomí, ale charakterizuje je i pohyb pudů a heterogenní sféra nevědomí obecně. Zároveň jsme již nastínili, že projevení této heterogenity je podmíněno právě oním thetickým momentem, který konstituuje subjekt. Onen střet spočívá právě v setkání heterogenního a thetického, o kterém jsme mluvili prve

---

⁴⁹ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 135

⁵⁰ Tamtéž, s. 133

⁵¹ KOJÈVE, Alexandre. *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the Phenomenology of Spirit*. New York: Basic Books, 1969, s. 4

(ke kterému dochází zejména v básnické řeči). Nyní jej spolu s Kristevou můžeme konkretizovat jako transgresi tohoto thetického momentu: právě básnická řeč je místem, kde subjekt může tento moment ustavující diskursivitu a subjektivitu překročit. Tato transgrese má podle Kristevy povahu rozlomení: „rozbíjí thetično, dělá v něm trhliny, plní je prázdnými místy a používá jeho dispozitiv k tomu, aby znovu vyzdvihlo „zbytky prvotních symbolizací a dalo jim „promlouvat“ v symbolickém řetězci.”⁵² Můžeme tedy vidět, že se subjekt této transgrese pohybuje právě na hranici heterogenního uspořádání a homogenního řádu: na jedné straně se stále pohybuje v symboličnu vymezeném thetičnem, na straně druhé je ale toto thetično narušováno a hrozí, že dojde k jeho úplnému zavržení ve prospěch sémiotické hybnosti, a tím pádem ke ztrátě schopnosti vůbec promlouvat.⁵³ *Proces* se na takto křehké hranici může stát čistým pohybem zamítnutí, ve kterém je zrušeno thetično, které ze symbolické hybnosti činí označující – sémiotická hybnost se stává sebevztaznou a vše, co by zde mohlo reprezentovat subjekt nebo objekt, se stává pouze touto sémiotickou hybností.⁵⁴

Kristeva v souvislosti s takovýmto zavržením thetického momentu zmiňuje pojem „vnitřní zkušenosti“ – jedná se o Bataillův pojem, který můžeme chápat jako osobní prožitek heterogenity, který má opět za cíl pouze sebe sama, Bataille ji mimo jiné charakterizuje jako „cestu na hranice možností člověka“⁵⁵. Můžeme tedy vidět, že zde Kristeva opět následuje bataillovskou linii. Znovu tedy učiníme malou odbočku právě k Bataillovi – poukážeme na několik zásadních momentů, spojených zejména s konceptem svrchovanosti, který se zmíněnou radikální heterogenitou vyznačuje. Ty nám pomůžou přiblížit, jak Kristeva Bataillovo myšlení rozvíjí dále a jaké to má důsledky pro její teorii subjektu v *procesu*. Vyjdeme přitom z toho, co na Bataillově myšlení sama Kristeva explicitně vyzdvihuje, což v jistém smyslu naznačuje i způsob, jakým Bataillovo dílo čte: „(...) Bataille je, spolu s Joycem, asi jediný, kdo se ve skromnosti a pohrdání nezříká onoho thetického momentu *procesu*, který produkuje význam a který utváří subjekt jakožto subjekt

---

⁵² KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 62

⁵³ Tamtéž, s. 63

⁵⁴ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 183

⁵⁵ BATAILLE, Georges. *Vnitřní zkušenost: Metoda meditace*. Praha: Dauphin, 2003, s. 19

vědění a sociální subjekt. Podle našeho názoru je patrné, že se Bataillova práce točí právě okolo tohoto momentu.”⁵⁶

Ve *Svrchovanosti* Bataille tento moment představuje jako vydělení předmětu z prvotní vnitřní zkušenosti.⁵⁷ Tímto vydělením je zakládán svět praktického užití: spojuje ho se vznikem nástroje u prvního člověka. Spolu s tím se však stává předmětem i člověk: je tomuto nástroji postaven na roveň a tím pádem, stejně jako nástroj, nachází svou hodnotu mimo sebe: je dána tím, co v budoucnu vyrobí, ne tím, čím je právě v danou chvíli.⁵⁸ Člověk se však od nástroje liší v tom, že může zemřít, a jeho smrt se v tomto světě praktického užití stává rozparem: tím, co jeho řád narušuje a nemůže do něj být začleněna právě proto, že jeho logice uniká.⁵⁹ V důsledku toho je smrt spojena se strachem a s úzkostí: je tím, co člověku jakožto věci brání dosažení sebe sama v budoucnu, a proto je pro něj nutností se smrti vyhnout.⁶⁰ V souvislosti s tím svět praktického užití staví vůči smrti zákazy, skrze které se jinak nepodříditelnou smrt snaží uchopit a ohraničit. Právě jejich překročení, třeba zabitím, člověku dovoluje na okamžik nebýt podřízeným nástrojem a dosahuje svrchovaného okamžiku.⁶¹ Za světem praktického užití totiž stojí svět svrchovanosti, v němž hranice smrti ani identity (spojené právě s vydělením předmětu) neexistují, a právě svrchované okamžiky a jejich projevy nám podle Bataille umožňují svět svrchovanosti nahlédnout: nazývá je jako průhledy za svět užitečných věcí. Bataille předkládá jejich dlouhý výčet: zahrnuje sem umělecké formy s tragickými, komickými nebo poetickými prvky, smrtelnou hrůzu, oběť, erotismus nebo znechucení.⁶² Samotný svět svrchovanosti se tedy objevuje tam, kde Kristeva mluví o úplném zrušení thetična: svrchovanost totiž vyžaduje úplné odmítnutí hranic. Zato svrchované okamžiky, které se samotnou svrchovaností nejsou totožné a které nám z hlediska světa praktického užití do tohoto světa bez hranic dávají nahlédnout, můžeme asociovat s onou transgresí thetična, o které mluví Kristeva. Je v nich stále udržováno napětí mezi heterogenitou a homogenitou – tedy

---

⁵⁶ KRISTEVA, Julia. Bataille, Experience and Practice. In: BOLDT-IRONS, Leslie A. *On Bataille: Critical Essays*. Albany: SUNY Press, 1995, s. 239

⁵⁷ BATAILLE, Georges. *Svrchovanost*. Praha: Herrmann, 2000, s. 30

⁵⁸ Tamtéž, s. 35.

⁵⁹ Tamtéž, s. 33.

⁶⁰ Tamtéž, s. 36.

⁶¹ Tamtéž, s. 40.

⁶² Tamtéž, s. 50.

zákaz/thetický moment není zrušen jako v případě dosažení svrchovanosti v její celistvosti, kde toto napětí mizí. Kristeva však u Bataille chápe hranice jakožto ustavující i pro tento svět svrchovanosti, ač ten je jejich odmítnutím: subjekt jako jednota a identita, který je s nimi spojen, je zde ustaven, ale jen proto, aby byl vzápětí beze všeho zrušen.⁶³

Kristeva tedy vidí thetický moment (a jím podmíněný sjednocený subjekt) jako zásadní moment Bataillova díla a považuje ho za zakládající i pro svoje pojetí subjektu v *procesu*. Exkurs k Bataillově pojmu svrchovanosti jsme provedli nejen proto, abychom poukázali na tento styčný bod, ale abychom vytvořili podklad, který nám v jistém smyslu pomůže Kristevin vztah k Hegelově systému konkretizovat. Právě skrze pojetí úzkosti ze smrti totiž můžeme dokončit vysvětlení rozdílu mezi jednotným subjektem, jak ho dle Kristevy představuje Hegel, a jejím pojetím subjektu v *procesu*. Kristeva zde nabízí podobnou interpretaci jako Bataille, avšak v mnohém méně důslednou: poukazuje na to, že limitem hegelovské zkušenosti je právě lidský život a jeho trvání. Cílem této zkušenosti je sjednocení pojmu a předmětu – a vědomí, které v postupu k tomuto cíli neustále překračuje svou vlastní pozici, tak činí právě s vědomím své vlastní smrti. Její překonávání spočívá v tom, že se snaží za každou cenu udržet si život, a pohyb, který jej vůči smrti vrhá, marně zadržet – a to právě v oné úzkosti.⁶⁴ (Tento Kristevin komentář se vztahuje k následující pasáži z *Fenomenologie ducha*: „Při pocitu tohoto násilí může ovšem strach ucounnout před pravdou a snažit se zachovat to, čeho pozbytí hrozí. Nemůže však nalézt klid [...])⁶⁵ Pozice subjektu v *procesu* je od tohoto jednotícího pojmového myšlení rozdílná – subjekt v *procesu* se před smrtí – heterogenitou – nezastavuje v úzkosti, ale má možnost ji zavést do symbolična (právě třeba v praxi textu), kde heterogenita otrásá tímto symbolickým řádem a vším, co mu náleží – tedy jednotou subjektu, logice jazyka a v posledku i sociálním řádem.⁶⁶

---

⁶³ KRISTEVA, Julia. Bataille, Experience and Practice. In: BOLDT-IRONS, Leslie A. *On Bataille: Critical Essays*. Albany: SUNY Press, 1995. s. 245

⁶⁴ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 184

⁶⁵ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Fenomenologie ducha*. Praha: Filosofia, 2019, s. 88

⁶⁶ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 186

3. Proces a logika jazyka

V předchozí kapitole jsme se pokusili vyložit, v čem spočívá Kristevino pojetí subjektu v *procesu* – jedná se o subjekt, který se pohybuje na hranici homogenity a heterogenity. Ač podle ní musí být jako takový ustaven řádem (sociálním, řádem jazyka), nepodléhá tomuto řádu zcela: právě v tomto nesouladu, v tom, že subjekt v *procesu* je zároveň řádu podřízený a zároveň přístupný elementům, které tento řád asimilovat nedokáže, spočívá jeho kapacita tento řád překračovat, měnit nebo podvracet. Řeč je přitom místem, v jejímž rámci k tomuto setkávání heterogenních elementů dochází a skrze kterou se takovýto subjekt realizuje. Je však zřejmé, že to, co Kristeva nazývá řečí, není možné zkoumat tak, jak to navrhuje saussurovská lingvistika. Ta vychází z předpokladu, že řeč jako taková (*langage*) má dvě stránky: jazyk (*langue*), který můžeme charakterizovat jako systém znaků a který je sociálního charakteru, a mluvu (*parole*), která je již individuální realizací této struktury. Řeč je přitom v tomto pojetí poznatelná právě skrze jazyk, tedy skrze znakovou strukturu.⁶⁷ Podle Kristevy je však řeč (a spolu s tím i subjekt, jak jsme jej již představili) na tuto nadindividuální systematickou složku neredukovatelná. V tomto smyslu už ve svých raných textech formuluje také kritiku sémiologického přístupu, který toto východisko saussurovské lingvistiky přenáší i do zkoumání jiných oblastí než je řeč. Sémiologie tak podle Kristevy stojí před problémem, zda pokračovat v této formalizaci všech možných znakových systémů, nebo zda se pustit cestou zkoumání toho, co znaku předchází a co jej zakládá.⁶⁸ Mluví zde právě o oné předznakové oblasti spojené se samotným zrodem produkce znaku, kterou jsme již spolu s Kristevou popsali jako sémiotično. V souvislosti s pokusem představit tuto oblast jako nový možný předmět sémiologických (a sémiotických)⁶⁹ zkoumání se obrací k hledisku práce a produktivity, které jsme již předestřeli v minulé kapitole. Sémiologie totiž podle Kristevy v jistém smyslu

---

⁶⁷ SAUSSURE, Ferdinand de, Albert RIEDLINGER, Albert SECHEHAYE a Charles BALLY. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, 53 (citováno podle původní paginace).

⁶⁸ KRISTEVA, Julia. Sémiologie: kritická věda a/nebo kritika vědy. In: KRISTEVA, Julia. *Slovo, dialog a román: texty o sémiotice*. Praha: SOFIS, 1999, s. 78

⁶⁹ Kristeva mezi pojmy sémiotiky a sémiologie nestaví konkrétnější rozlišení, například na základě povahy znaku apod. Oba pojmy často zaměňuje, a to proto, že cílem pro ni není rozlišit sémiotiku a sémiologii jakožto rozdílná paradigmata, ale naopak poukázat na to, že obě disciplíny spočívají v produkci modelů – formálních systémů – na základě systému jiného. Tuto charakteristiku obou disciplín kritizuje a hledisko systému chce ve vlastním pojetí nahradit hlediskem *procesu*, jak jsme jej nastínil v minulé kapitole. Pro takovou vědu navrhuje použití vlastního termínu sémanalýza. Dále k této problematice viz KRISTEVA, Julia. *The System and the Speaking Subject*. In: KRISTEVA, Julia. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press, 1980.

následuje marxistickou analýzu, když nahlíží společnost jakožto založenou na produkci, tedy na něčem, co je založeno na práci (která je reprezentovaná svou hodnotou, kterou nachází mimo sebe samu), a na logicky řízených vztazích. Když Kristeva poukazuje na návaznost sémiologie na tuto perspektivu, definuje sémiologii jako „řez takovými označujícími praxemi, v nichž je označované modelováno jakožto označující“⁷⁰ – poukazuje tedy na to, že z pohledu sémiologie se společnost jakožto označované vyčerpává právě v nejrůznějších logických kombinacích označujících. Přístup sémiologie tím pádem můžeme charakterizovat jako zaměřený právě na to, co je logicky založené, na to, co je produktivní – tedy nachází svůj smysl jakožto označované, mimo sebe. Už Marx podle ní ale nastiňuje možnost zkoumat i onu předznakovou sféru, když připouští možnost práci od jejího charakteru produktivní činnosti abstrahovat – to umožňuje myslet práci, která (ještě) nemá smysl a nic neznamena.⁷¹ Hlavní přínos v tomto smyslu ale Kristeva spatřuje ve Freudovi a jeho konceptu snové práce.⁷²

Freud jako snovou práci označuje proces, který je charakteristický pro tvorbu snu. Uplatňuje jej v otázce výkladu snu, kdy rozlišuje mezi dvěma formami snových obsahů: mezi obsahem zjevným a obsahem latentním (snovými myšlenkami). Tyto dvě formy označuje jako „dvojitý podání téhož obsahu ve dvou různých jazycích“⁷³ a klade otázku po vztahu těchto dvou forem. Freudova teze je taková, že jejich vztah lze vysvětlit právě pomocí snové práce: jejím působením se z latentního obsahu stává obsah zjevný, přičemž tato práce sestává především z práce zhušťovací a práce přesunovací. Při výkladu snu je cílem tento latentní obsah na základě obsahu zjevného odhalit. Zjevný obsah je přitom znakové povahy a právě jako takový je třeba jej číst, kdežto „[s]novým myšlenkám rozumíme bez dalšího, jakmile je poznáme“⁷⁴ Mechanismus snové práce tedy Freudovi dovoluje skrze to, co je znakové, poznat onen obsah jakožto „předchůdný“ a neznakový. Pro Kristevu koncept snové práce představuje právě ono pojetí práce, kterou nereprezentuje její hodnota, je

---

⁷⁰ KRISTEVA, Julia. Sémiologie: kritická věda a/nebo kritika vědy. In: KRISTEVA, Julia. *Slovo, dialog a román: texty o sémiotice*. Praha: SOFIS, 1999. s. 75

⁷¹ Tamtéž, s. 76

⁷² Právě pojem práce představuje u Kristevy centrální bod, na kterém se setkává freudovské a marxistické hledisko. Toto sloučení umožňuje Kristevě chápat práci jako transformativní proces, který je však zároveň věcí nevědomí. Více viz SJOHOLM, Cecilia. *Kristeva and the Political*. Routledge, 2005, s. 22–23

⁷³ FREUD, Sigmund. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1997, s. 172

⁷⁴ Tamtéž

předsmyslová, předsymbolická, a je tedy procesem, který produkci předchází a zakládá.⁷⁵ Právě k takovému typu procesů a pochodů pak navrhuje obrátit pozornost – a nachází je napříč různými produktivními a symbolickými aktivitami, které již sémiotika a sémiologie zkoumá, avšak stále pouze jako produktivní a symbolické. Potenciál popsat tuto práci před smyslem, která smysl zakládá, nachází například ve studiu gestuality (zde vzpomeňme její uchopení Freudova *fort-da*, které jsme popsali v minulé kapitole). Gesto totiž podle Kristevy můžeme nahlížet nejen jako systém komunikace, ale rovněž jako praxi, ve které se rodí smysl – je „primordiálním náznakem *označujícího procesu* [...]”. Oporu pro takové chápání gesta nachází ve zkoumáních z 18. století (především Condillaca), které chápou gesto jakožto původní vyjadřovací prostředek, ze kterého řeč teprve vzniká.⁷⁶ Stejným způsobem – tedy nejen jako na systém komunikace, ale jako na místo zrodu smyslu – pak navrhuje nahlížet i na řeč jako takovou: řeč je tedy u ní (namísto systémem) *procesem* značení, tedy *procesem*, na jehož rovině vzniká sjednocený subjekt i systematizovaná řeč a stejně tak může i zanikat.

V souvislosti s kritikou sémiologie jakožto formalizace zmiňuje Kristeva práci Rolanda Barthesa, který podle ní v určitých momentech uvažování směrem k heterogennímu *procesu* otevírá: zmiňuje především jeho koncept rukopisu/psaní (*l'écriture*). V *Nulovém stupni rukopisu* jej Barthes totiž představuje jako to, co v rámci literatury stojí na průsečíku dvou daností: jazyka a stylu. Jazyk přitom chápe jako soubor zvyklostí, které jakožto hranice udržují určitou jednotu, a který je sociální povahy.⁷⁷ Oproti tomu styl je povahy osobní, soukromé, Barthes dokonce poukazuje na to, že se „rodí z těla a z minulosti spisovatele” [...] „je to dekorativní hlas neznámého těla”.⁷⁸ Ani jedno však není otázkou spisovatelovy osobní volby, je pro něho spíše přírodou, nutností⁷⁹. A právě mezi jazykem a stylem, mimo jejich normy, se pak rodí rukopis jakožto akt spisovatele, vznikající však za určitých historických podmínek: „je to vztah mezi tvorbou a společností, je to literární jazyk přetvořený svým sociálním určením, je to forma uchopená v její lidské intenci a spjatá tak s velkými krizemi

---

⁷⁵ KRISTEVA, Julia. Sémiologie: kritická věda a/nebo kritika vědy. In: KRISTEVA, Julia. *Slovo, dialog a román: texty o sémiotice*. Praha: SOFIS, 1999, s. 78

⁷⁶ KRISTEVA, Julia. Sémiotika. In: KRISTEVA, Julia. *Slovo, dialog a román: texty o sémiotice*. Praha: SOFIS, 1999, s. 39

⁷⁷ BARTHES, Roland. *Nulový stupeň rukopisu: Základy sémiologie*. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 13

⁷⁸ Tamtéž, s. 14

⁷⁹ Tamtéž, s. 15

historie.”⁸⁰ Pojem rukopisu tedy Kristeva vyzdvihuje proto, že skrze něj Barthes nepřístupuje k literatuře jako k čistě jazykové struktuře, ale formuluje již jakýsi střet s tím, co je vůči řeči vnější (Barthes píše, že „rukopis je [...] vždy zakořeněn kdesi za řečí, rozvíjí se jako zárodek [...]”)⁸¹ V pojmu stylu, především v jeho „tělesném prvku”, a v odkazech na rukopis jakožto svázaný s tím, co je před řečí, pak Kristeva vidí předpoklad heteronomie. Proto chápe subjekt, který se v Barthesově pojetí literatury zhmotňuje, jako nejednotný a plurální, který je zároveň schopný posunu do heterogenní sféry.⁸² Právě rukopis je tím, co dle Kristevy dovede uvádět do hry negativitu: taková formulace je pak podle ní přímo vznikem nového, subverzivního jazyka⁸³: Kristeva zde odkazuje zejména na Barthesovu studii *Sade, Fourier, Loyola*. Tyto tři autory totiž Barthes považuje za „zakladatele jazyků”, avšak vzápětí dodává: „Jazyk, který zakládají, zjevně není jazykem lingvistickým, jazykem komunikace. Je to nový jazyk, jímž přirozený jazyk prochází (anebo který prochází jím) [...]”⁸⁴ Opět se zde jedná o jazyk, který vzniká na pozadí daností (Barthes píše, že je „uvězněn”⁸⁵), v případě tří jmenovaných autorů ale Barthes poukazuje právě na to, že jejich rukopis již předjímá možnost tomuto „uvěznění” uniknout, jak se o to dle něj snaží spisovatelé moderny (kteří minimálně v Revoluci v básnické řeči stojí ve středu Kristevina zájmu). Spolu s tím nastoluje otázku sociální odpovědnosti textu, který takto získává potenciál „rozdrolit starý text kultury, vědy, literatury a rozptýlit jeho obrysy do formulací, jež jej k nepoznání změni [...]”⁸⁶ Jak tedy uvidíme, Kristeva následuje podobný směr jako Barthes: od vymezení se vůči lingvistickému chápání textu povede její myšlenková linie až k chápání literatury jako prostředku sociální transformace.

Kristevino „nelingvistické” chápání textu dále do značné míry ovlivnila práce ruského literárního teoretika Michaila Bachtina. Na základě četby jeho děl *Dostojevskij umělec: K poetice prózy a François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance* vznikl

---

⁸⁰ BARTHES, Roland. *Nulový stupeň rukopisu: Základy sémiologie*. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 16

⁸¹ Tamtéž, s. 18–19

⁸² KRISTEVA, Julia. How Does One Speak to Literature?. In: KRISTEVA, Julia. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press, 1980. s. 111

⁸³ Tamtéž, s. 108

⁸⁴ BARTHES, Roland. *Sade, Fourier, Loyola*. Praha: Dokořán, 2005 [i.e. 2006], s. 7

⁸⁵ Tamtéž

⁸⁶ Tamtéž, s. 14

Kristevy text *Slovo, dialog a román*, považovaný za významný zejména proto, že v něm Kristeva zavádí pojem intertextuality, se kterým bývá v rámci literární vědy často spojována. Například Becker-Leckrone však poukazuje na to, že pokud tento text vztáhneme k širšími kontextu Kristevina díla, ukazuje se, že pojem intertextuality můžeme vnímat spíše jako východisko, které dále rozpracovává zejména pomocí psychoanalýzy, než jakýsi „výdobytek“ její teorie⁸⁷ Tato pozice bude nyní výchozí i pro nás (a jinak tomu ani být nemůže, pokud jsme celý náš text uvedli teorií subjektu v *procesu*).

Pojem intertextuality Kristeva přímo vyvozuje z Bachtinova díla a představuje ho jako princip fungování textu, kdy se „[...] každý text [...] buduje jako mozaika citací, každý text je vstřebáním a transformací jiného textu.”⁸⁸ Základem jí je přitom zmiňovaná Bachtinova studie o díle Dostojevského. V něm Bachtin představuje Dostojevského dílo jako polyfonní, tedy vícehlasé, stojící v protikladu k monologickým tendencím v literatuře i v literární vědě. Polyfonie Dostojevského románů podle Bachtina spočívá především ve specifické konstrukci postav: upozorňuje na to, že Dostojevskij vytváří postavy, které nejsou podřízené autorovi, jeho intencím nebo struktuře samotného textu, ale disponují hlasem, který je autorově hlasu rovnocenný: koncipuje postavy jako „[...] svobodné lidi, kteří jsou schopni zaujmout místo *vedle* svého tvůrce, nesouhlasit s ním a dokonce proti němu i povstat.”⁸⁹ – postavy jsou u něj sebevědomím⁹⁰ (v Hegelově smyslu). To podle něj rovněž ukazuje na specifickou výstavbu celého díla: mluvící je zde totiž nejen autor, ale i postava (slovem disponují oba a postavu jakožto sebevědomí pak už nelze plně zpředmětnit), a právě v jejich dialogu literární dílo vzniká.⁹¹ Právě dialogismus je pro Kristevu určujícím prvkem intertextuality: Bachtin podle ní na jeho bázi představuje text jako situovaný do prostoru dalších textů, se kterými onen dialog vede.⁹² Každý z těchto textů se přitom podle Kristevy řídí jinými principy: na tomto místě Kristeva hovoří o různých druzích logiky, přičemž

---

⁸⁷ BECKER-LECKRONE, Megan. *Julia Kristeva and Literary Theory*. Palgrave Macmillan, 2005, s. 93

⁸⁸ KRISTEVA, Julia. Slovo, dialog a román. In: KRISTEVA, Julia. Polyfonie: významy, pohlaví, světy. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 24

⁸⁹ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Dostojevskij umělec: k poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 10

⁹⁰ Tamtéž, s. 71

⁹¹ Tamtéž, s. 88

⁹² KRISTEVA, Julia. Slovo, dialog a román. In: KRISTEVA, Julia. Polyfonie: významy, pohlaví, světy. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 23

bachtinovský dialogismus považuje za důležitý koncept právě proto, že jej provází logika *jiná*. Tuto jinou logiku zároveň v závěru textu označuje za jednu z otázek, jíž by se měla sémiotika zabývat⁹³ – a ostatně se jí sama pokusí později (v Revoluci v básnické řeči) zodpovědět. Jak jsme však ukázali už v předchozí kapitole, onen jiný prvek nebude později v její teorii zaujímat logika, ať už jakákoliv. Namísto ní přichází právě s pojmem heterogenity, která se logice vždy vymyká, a místo dialogismu užívá právě pojem *procesu*, který umožňuje chápat dynamiku subjektu i textu (kterou však předznamenává již Bachtin) jakožto založené na něčem, co se logice vzpírá. Na tomto základě pak budou víceméně stát i její pozdější literární interpretace s explicitnějším vlivem psychoanalýzy. Už na tomto místě lze ale v Kristevině četbě Bachtina najít určité momenty, které toto pozdější chápání předznamenávají, a to zejména na místech, kde se věnuje karnevalovému principu. Shodně s Bachtinem tvrdí, že jeho prvky prostupují i moderní románovou tvorbou a avantgardní literaturou, na kterou se zaměří později. Je to právě karnevalový princip, který do literatury podle ní přináší nevědomí, sexualitu a smrt,⁹⁴ a určitým způsobem převrací zavedený řád, stejně jako karneval sám ve chvíli svého trvání.

Bachtin karnevalem rozumí „souhrn všech nejrozmanitějších slavností, radovánek, obřadů a forem karnevalového typu”⁹⁵ Nechápe jej tedy jako nějakou místně nebo časově specifickou událost, ale spíše jako typ prožívání, který je spjatý se slavnostmi probíhajícími na různých místech a v různých dobách. U samotného principu, na kterém je karneval vystavěn, tedy principu svátečnosti Bachtin zdůrazňuje, že se vzhledem k chodu společnosti a jeho udržení jedná o naprosto neproduktivní prvek:

„Nelze jej odvodit a objasnit z praktických podmínek a cílů společenské práce [...] Žádné „cvičení” v organizaci a zdokonalování společenského pracovního procesu, žádná „hra” na práci, a žádný odpočinek nebo oddechová přestávka v práci *samy o sobě* nikdy nemohou být sváteční.”⁹⁶

---

⁹³ Tamtéž, s. 39

⁹⁴ KRISTEVA, Julia. Slovo, dialog a román. In: KRISTEVA, Julia. Polyfonie: významy, pohlaví, světy. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 27.

⁹⁵ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Dostojevskij umělec: k poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 166.

⁹⁶ BACHTIN, Michail Michajlovič. *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha: Argo, 2007, s. 15.

Karneval tak ani není nápodobou praktické činnosti, ani výjimkou z běžného řádu věcí: jeho hlavní charakteristikou je právě jeho sebevztažnost, a zároveň jeho univerzalita ve chvíli jeho trvání, je mu podřízeno naprosto vše: Bachtin píše, že pokud karneval trvá, nelze se z něj vymanit, protože jednoduše není kam, je to v daný moment stav celého světa a nezbyvá, než ho prožívat: je „druhým životem“⁹⁷. Je to přitom život, který se neřídí pravidly života běžného mimo karneval: je spojen se zrušením všech zákazů a hierarchií, ale není jejich pouhou negací, je to svět, který se řídí naprosto jinými principy. I proto Bachtin říká, že disponuje svým vlastním jazykem, a to takovým, který nelze převést „do jazyka slov.“⁹⁸ Vzhledem k této neuchopitelnosti ho nazývá „smíchem světa“, kterému je vlastní ambivalence a rozpuštění všech protikladů v jeden celek.⁹⁹ To se týká i protikladu člověka a světa: Kristeva píše, že člověk v karnevalu „ztrácí své vědomí osoby“.¹⁰⁰ V tomto ohledu Bachtin klade zvláštní důraz na karnevalový obřad nastolování a svržení krále, který se ve slavnostech napříč časem v různých obměnách opakuje, ve kterém se tato ambivalence projevuje a ukazuje zejména na specifické karnevalové pojetí života a smrti. Jedná se o ceremoniál, při němž je do pozice krále (nebo například církevní autority) postavena figura, která v běžném řádu tomuto postavení neodpovídá – například otrok nebo šašek. Už v tomto samotném kroku je svržení (řádu) obsaženo. Následně je však dovršeno tím, že je v pozici krále všemožnými způsoby dehonestován. Proto Bachtin zdůrazňuje, že nastolení i svržení jsou zde nerozlučně spjaté a obsažené jedno v druhém: tento ceremoniál tak podle Bachtina ukazuje nejen relativitu každého řádu, ale i na perspektivu obnovy, která je obsažená v každém zániku a naopak: „Každý nový život je těhotný smrtí, každá smrt novým životem.“¹⁰¹ Otázka smrti tak v karnevalu získává nové místo než v rámci běžného řádu věcí: je vynesena na povrch (jako všechno ostatní, co je „skryté a potlačené“¹⁰²) a stává se komickou i tragickou zároveň.

---

⁹⁷ KRISTEVA, Julia. Slovo, dialog a román. In: KRISTEVA, Julia. Polyfonie: významy, pohlaví, světy. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 14

⁹⁸ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Dostojevskij umělec: k poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 166

⁹⁹ BACHTIN, Michail Michajlovič. *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha: Argo, 2007, s. 18

¹⁰⁰ KRISTEVA, Julia. Slovo, dialog a román. In: KRISTEVA, Julia. Polyfonie: významy, pohlaví, světy. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 27

¹⁰¹ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Dostojevskij umělec: k poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 170

¹⁰² Tamtéž, s. 168

V karnevalu tak můžeme vidět charakteristiky toho, co Bataille popsal jako heterogenitu, Bachtin jej však tematizuje zejména proto, že jej dále chápe jako žánrotvorný prvek literatury a navíc ho spojuje se specifickou estetikou. Karnevalové prožívání je totiž něčím, co do literatury v rámci jejího vývoje téměř nekontrolovatelně proniká a literaturu tak karnevalizuje.¹⁰³ V této perspektivě pak také vykládá Rabelaisovo dílo jako prostor, který je karnevalem prostoupen. Na něm pak demonstruje (nejen) estetickou koncepci, která z karnevalu vychází: zdůrazňuje zde „materiálně tělesný životní princip“¹⁰⁴, který se do literatury dále promítá jako určitý typ vyobrazení těla, které mimo jiné souvisí s pojetím těla v samotném karnevalovém prožitku: nejedná se zde o tělo individua (Bachtin hovoří o „egoistickém buržoazním individuu“), nýbrž o tělo, které není odděleno od zbytku světa. Proto je také vždy vyobrazováno ne jako hotové, očištěné, ale naopak jako tělo neukončené, v momentech, kdy překračuje své hranice (jako třeba soulož, těhotenství, porod, růst nebo rozklad).¹⁰⁵

Pro Kristevu bude toto Bachtinovo pojetí inspirativní hned z několika důvodů. Bachtin totiž exemplifikuje, jak se do moderní literatury dostávají heterogenní prvky, a ukazuje, že se do ní dostávají hned na několika úrovních: nejen na těch zjevných, jako je téma, charakteristika prostředí a postav, způsob vyobrazování nebo styl a lexikální prostředky (tzn. že je zde pokus zachytit „nezachytitelné“). Bachtinovy studie a jejich recepcí ze strany Kristevy totiž vypovídá i o tom, jak se ve vztahu k heterogenním prvkům konstituují jednotlivé žánry, statut (moderní) literatury vůbec a s jakým typem subjektivity přichází. To Kristeva reflektuje, když ve svém komentáři k Bachtinovým dílům píše, že pro moderní literaturu je charakteristická skutečnost, že se zde projevují současně zákazy i jejich transgrese¹⁰⁶, a ještě přesněji její povahu vystihuje, když říká, že taková literatura je zároveň „[...] zákonem i tím, co je jiné.“¹⁰⁷ Pokud bychom se ale měli vrátit k tomu, v čem Bachtin dává základ Kristevině pojetí řeči ne jakožto systému, ale jako *procesu* značení, můžeme se obrátit k závěrům, které ohledně Bachtinovy práce činí sama Kristeva. Bachtinův přístup je

---

¹⁰³ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Dostojevskij umělec: k poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 166

¹⁰⁴ BACHTIN, Michail Michajlovič. *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha: Argo, 2007, s. 24

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 30

¹⁰⁶ KRISTEVA, Julia. Slovo, dialog a román. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 28

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 29

podle ní unikátní v tom, že uchopuje text na jeho nejhlubší úrovni, mimo rovinu vět a rétorických figur, ale jako tvořený vztahy: je tedy možné ho chápat jako prostor a nekonečno.¹⁰⁸ Z toho vyplývá nejen zmíněný pojem intertextuality, ale především možnost chápat řeč jako něco, co má hned několik rovin, které nejsou redukovatelné na poznání pomocí lingvistických metod. Ostatně na takovém základě Kristeva později představuje svou vlastní koncepci řeči.

Toto pojetí opět sleduje dialektiku *procesu*: stejně jako na rovině subjektivity, kterou jsme představili v minulé kapitole, je v rovině řeči možné lokalizovat dvě na sebe navzájem neredukovatelné složky, které jsou charakteristické pro *proces* značení: Kristeva je označuje jako genotext a fenotext. Fenotext je pro Kristevu tou složkou, která je přístupná lingvistickému popisu a formalizaci jakožto systému (odpovídá tedy pojmu homogenního symbolična). Oproti tomu genotext je jeho „podkladovou bází“, tedy z hlediska lingvistiky neasimilovatelnou složkou. Zahrnuje to, co je v Kristevině perspektivě heterogenní: tedy sémiotické procesy (spojené s pudy a s prvotním uspořádáváním skrze předoidipské vztahy¹⁰⁹, které jsme již zmiňovali jakožto zásadní pro vysvětlení samotného pojmu sémiotična.) Právě ve fenotextu tedy na úrovni řeči nachází onen předsmyslový prvek, který však konstituci smyslu již naznačuje. V textu se objevuje zejména na úrovni fonémů, např. v jejich seskupování nebo opakování, či na úrovni melodické jakožto specifický rytmus a intonace.¹¹⁰ Ty se v řeči kombinují s fenotextem, systémovou složkou řeči, a různé kombinace genotextu a fenotextu v řeči dávají podle Kristevy vzniknout různým širším celkům. Kristeva je nazývá označujícími praxemi a v souvislosti s nimi zmiňuje jistou příbuznost s Lacanovými čtyřmi typy diskursu¹¹¹. Lacan je vymezuje jako struktury, které jsou udržovány skrze jazyk, artikulovány ve výpovědi, ale ve své podstatě se nachází mimo něj jakožto základní vztahy, do kterých můžeme situovat každou praxi. Z hlavního diskursu panského jsou odvozeny další tři: univerzitní, analytický a hysterický, a každé takové odvození sleduje určitou proměnu základních strukturních vztahů.¹¹² Stejně jako Lacan,

---

¹⁰⁸ T KRISTEVA, Julia. Slovo, dialog a román. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 38

¹⁰⁹ KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004. s. 79

¹¹⁰ Tamtéž, s. 79

¹¹¹ Tamtéž, s. 81

¹¹² LACAN, Jacques. *The Seminar of Jacques Lacan: The Other Side of Psychoanalysis*. New York: W. W. Norton, 2007. s. 11–12, více k teorii čtyř diskursů viz např. FINK, Bruce. Four types of

i Kristeva vymezuje čtyři typy: naraci, metajazyk, kontemplaci a text-praxi.¹¹³ Obdobně se i zde jedná o celky manifestující se v řeči, vždy ale ukotvené někde „za ní“: tím, že každá označující praxe vždy kombinuje fenotext i genotext, je vázána na svou produktivní a symbolickou složku, ale také na složku předproduktivní a předsymbolickou. V souladu s tím Kristeva sleduje utváření jednotlivých označujících praxí hned na několika rovinách (a tím se liší od Lacanova pojetí): na rovině pudových dichotomií; na rovině těla a přírodních a sociálních procesů; na rovině společenských uspořádání; a konečně i na rovině samotného vypovídání.¹¹⁴ Vymezené celky se přitom liší v tom, do jaké míry je jejich subjekt schopen těmito rovinami procházet, modifikovat je, překračovat nebo je dokonce v úplnosti překonávat. *Proces* značení je v případě narace, metajazyka a kontempace v určitém místě znehybněn (zastaven před určitou hranicí nebo zákazem) – plný průchod *procesem* značení, a tedy možnost překročit tyto hranice, kterými je sám subjekt nebo text konstituován, spatřuje Kristeva pouze v textu-praxi.¹¹⁵ Tuto označující praxi přitom spojuje s revoluční politickou aktivitou. O textu ale hovoří právě proto, že ve středu jejího zájmu stojí to, jak se obdoba této „revoluce“, tedy *proces* ve své úplnosti, může projevit právě v literatuře.

Text-praxe je tedy potom charakteristický tím, že umožňuje pudovému rytmu procházet tělem i přírodními a sociálními procesy¹¹⁶ – kříží tedy cokoliv, co bychom mohli asociovat s thetickým momentem: sjednocený subjekt, identitu, jeho koreláty na úrovni společnosti, ale i fenotext na úrovni vypovídání. Stejně tak je pro něj typické, že zahrnuje i ostatní označující praxe, ale jen proto, aby je posléze zpochybnil a transformoval. Je zároveň textem a praxí právě proto, že všechny tyto limity neodmítá, ale činí si z nich oporu pro svůj vlastní pohyb, prochází jimi, přičemž je přetváří:

„[text-praxe] vzniká v souvislosti se zarážkou, s limitou, se symbolickou bariérou. Bez takové provizorní rezistence, jež se jeví jako rezistence nepřekročitelná, by se proces nemohl stát praxí a upadl by do neprůhledné a nevědomé organičnosti.”¹¹⁷

Discourses. In: NOBUS, Dany. *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis*. New York: Other Press Professional, 2020

¹¹³ KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 81

¹¹⁴ Tamtéž, s. 79

¹¹⁵ Tamtéž, s. 81.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 92

¹¹⁷ Tamtéž, s. 95–96

Zde opět Kristeva hovoří o oné hranici, za kterou stojí ztráta sebe sama, ztráta jazyka, ono „nebezpečné a divoké vření“.¹¹⁸ Právě na této hranici se ocitá subjekt, který se s takovým textem střetává. Text je tohoto vření podle Kristevy určitým svědectvím, „označuje určité „jinde“: *chóru* dávající zrod významovosti“¹¹⁹ Právě text-praxe je pak typem diskursu, který zprostředkovává onen návrat k preverbální a prelogické sféře a přitom zachovává sám sebe. Kristeva jej také v odkazu na Marxe označuje jako „skutečně svobodnou práci“, která je transformační, ale jejím principem není princip symbolické směny: skrze návrat k místu, kde produkce vzniká, proměňuje subjekt i společenské vztahy, kterými jakožto *proces* prochází.¹²⁰ Pro Kristevu je nejvýznačnějším příkladem takových textů avantgardní literatura – zejména na pozadí analýz děl Lautréamonta a Mallarmého přichází se svou koncepcí básnické řeči. Básnickou řeč však chápe nejen jako řeč ustavující poezii – je podle ní přítomná i v próze. Svým pojetím se navíc vymezuje vůči teoriím, které chápou básnickou řeč jako zvláštnost v rámci určitého systému nebo výjimku z běžné řeči. Místo toho ji navrhuje chápat jako nekonečnost, která zahrnuje všechny možnosti toho, co lze v řeči a skrze řeč realizovat.¹²¹ Právě proto se stává objektem jejího zájmu: takové pojetí totiž naznačuje, že skrze básnickou řeč je možné dospět až k hranicím, na kterých řeč vzniká nebo naopak zaniká – a právě analýza básnické řeči pak nabízí možnost tyto hranice vůbec v rámci lingvistických studií začít promýšlet a aktualizovat tak jejich předmět.

Avantgardní literaturu Kristeva na několika místech označuje jako „laboratoř nového diskursu (a nového subjektu)“.¹²² Namísto jejího čistě lingvistického chápání ji tedy zkoumá jakožto sociální praxi, která je spjatá právě s jejím pojetím mluvícího subjektu v *procesu*. To představuje hlavní odklon od lingvistického diskursu, který podle Kristevy na jakýkoliv koncept mluvícího subjektu rezignoval, a pokud už určitou koncepci subjektu lingvistika zavádí, pojímá ho jako transcendentální ego.¹²³ – tedy jako „odsubjektivizovaný“ prvek,

---

¹¹⁸ KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 97

¹¹⁹ Tamtéž, s. 94

¹²⁰ Tamtéž, s. 99

¹²¹ KRISTEVA, Julia. Towards a Semiology of Paragrams. In: FFRENCH, Patrick, LACK, Roland-François. *The Tel Quel Reader*. London: Routledge, 1998, s. 26–28

¹²² KRISTEVA, Julia. How Does One Speak to Literature?. In: KRISTEVA, Julia. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press, 1980. s. 92

¹²³ KRISTEVA, Julia. The Ethics of Linguistics. In: KRISTEVA, Julia. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press, 1980. s. 24

zbavený všeho, co může Kristeva nazvat heterogenním. Subjekt v *procesu*, který je chápán jako dialektika „smyslu a ne-smyslu“, je právě tím, co se v avantgardních textech manifestuje jako básnická řeč. I ta je totiž tvořena svou rytmickou, pudovou složkou; a složkou koherentní a srozumitelné řeči. Tyto složky však v básnické řeči nefigurují odděleně: není tedy možné provést odlišení prvků, které náležejí rytmu, a prvků, které náležejí významu (stejně jako je to mezi obecnějšími, analogickými kategoriemi sémiotická a symbolická). Celý text i jeho jednotky podléhají oběma typům uspořádání zároveň: v tomto smyslu Kristeva poukazuje například na foném, který nenáleží pouze jazyku jakožto symbolickému uspořádání, kde je jeho základní jednotkou, která odlišuje význam. Tentýž foném je totiž zároveň prvkem, do kterého se vepisuje rytmus, a tak náleží i sféře sémiotická.¹²⁴ Kristeva zde ale nemluví o rytmu „uklidňujícím“, který by vytvářel s významovou složkou souhru a harmonii: kromě muzikality textu je totiž rytmus tím, co význam narušuje, proměňuje, a v experimentálních textech se může projevit jako úplné zničení syntaxe. (I proto Kristeva mluví o „explozi“ sémiotická)¹²⁵ – pro básnickou řeč je tedy charakteristický střet heterogenity s homogenitou: pohyb „materiální“, pudové negativity (tedy zamítnutí), je zde tím, co narušuje logiku a strukturu řeči, aby se v jejím rámci mohl projevit. Kristeva opět zdůrazňuje nutnost zachování obou složek (i zde platí, že text je zákazem i jeho transgresí), aby bylo možné hovořit o textu, který je „revolucí“. V udržení struktury řeči si totiž udržuje i svou sociální funkci (je praxí), heterogenní složky jsou pak tím, co vůči sociálními řádu působí subverzivně – tato subverze podle Kristevy spočívá v produkci odlišného subjektu a zavedení nových společenských vztahů.¹²⁶ Možnost takové transformace však podle Kristevy nevzniká na bázi komunikace (můžeme uvést například Jakobsonův komunikační model, kde figuruje mluvčí, adresát, konkrétní sdělení apod.¹²⁷., nebo třeba teorii mluvních aktů¹²⁸) – jeho subverzivita nespočívá v tom, že by se takový text přímo obracel k adresátům a požadoval nebo přímo vyvolával změnu sociálních

---

¹²⁴ KRISTEVA, Julia. From One Identity to an Other. In: KRISTEVA, Julia. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press, 1980. s. 135

¹²⁵ KRISTEVA, Julia. Revoluce v básnické řeči. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004. s. 62

¹²⁶ Tamtéž, s. 99

¹²⁷ JAKOBSON, Roman. Lingvistika a poetika. In: JAKOBSON, Roman. *Poetická funkce*. Jinočany H&H. 1995

¹²⁸ AUSTIN, J. L. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia, 2000

podmínek. Kristeva naznačuje spíše to, že text v rámci sociálního uspořádání (kterého je součástí) inscenuje jakýsi prostor, v mnohém podobný fungování již zmíněného karnevalu – ve kterém není heterogenní složka vytěsněna, ale naopak jej prostupuje a vytváří jakýsi (nekontrolovatelný) afekt. Kristeva zde totiž hovoří nejen o absenci adresáta, ale i o „transformačním, podvrtném tlaku“¹²⁹, který text vytváří, přičemž použití výrazu tlak je zde poměrně návodné: je to určitý rytmus, impuls, neredukovatelný na jazyk, který subverzi vytváří.

Otázku, kterou vznášejí někteří kritici¹³⁰, a to zda jde v případě textu-praxe a avantgardní literatury jako jeho zástupce o revoluci úspěšnou, neúspěšnou, nebo jestli je nasnadě hovořit o revoluci vůbec, zde necháváme stranou. Kristeviny studie o básnické řeči jsou pro nás na tomto místě důležité zejména pro jejich teoretický základ – jak jsme zmínili, avantgardní literaturu Kristeva pojímá jako „laboratoř“, a to i pro svůj vlastní záměr vytvořit koncepci jazyka, která bude zahrnovat i složky, se kterými lingvistika-sémiologie-sémiotika nepracuje. To znamená položit jeho základ v pudových rytmech předoidipského období, které označuje jako sémiotično, skrze rozlišení genotextu a fenotextu nastínit rovinu, do které se pudová rytmicita vepisuje, a užití tohoto jazyka popsat jako *proces*, se kterým je spojeno jiné pojetí subjektivity, než se kterým pracují zmíněné vědy (subjekt ne jako transcendentální ego, ale subjekt neustále aktualizovaný a nově vznikající právě působením heterogenních a homogenních složek, subjekt, u kterého jsme schopni myslet i jeho úplnou ztrátu). Tím, že svou teorii orientuje k předznakové oblasti, ji také orientuje mimo pole sémiotiky. „Za práh sémiotiky“ Kristevinu teorii ostatně situuje například i Umberto Eco, a to zejména vzhledem k pojetí subjektu, který její teorie představuje. Eco připouští, že sémiotika může zahrnovat i o „hloubkové“ subjekty, které disponují touhou vytvářet znaky, a které „když komunikují [...] obohacují, mění a kritizují signifikační systémy“¹³¹ (a zde má částečně na mysli charakteristiku Kristevina subjektu v *procesu*). Podstatnou podmínkou toho, aby sémiotika mohla takový subjekt vůbec definovat, je však to, že se veškerá tato aktivita manifestuje jakožto znaková funkce – a sám Eco píše, že dle něj Kristevino pojetí textu připouští momenty, kdy je pojem znaku neplatný.¹³²

---

¹²⁹ Tamtéž, s. 95

¹³⁰ Např. CAVANAGH, Clare. *Pseudo-revolution in Poetic Language: Julia Kristeva and the Russian Avant-garde*. *Slavic Review*, 52(02), 1993, pp. 283–297

¹³¹ ECO, Umberto. *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo, 2009, s. 38

¹³² Tamtéž, s. 22

4. Proces a logika symbolického řádu

Kristeva svou teorii subjektu v *procesu* rozvíjí nejen na poli sémiotiky skrze specifické pojetí řeči a literární analýzy – její pojetí subjektivity je zároveň příspěvkem k jistému typu feministického myšlení. Ačkoliv Kristeva svou pozici nechápe explicitně jako feministickou,¹³³ vznáší otázky, které se feminizmu týkají a které u feministických teoretiček nachází kritickou odezvu a potřebu se s takovou pozicí vypořádávat. V některých svých textech navíc v reflexi jiných feministických proudů načrtává určitý směr, kterým by se dnešní měl feminismus ubírat: i proto můžeme její myšlení v tomto směru chápat jako relevantní.

Kristeva se feministickým tématům přibližuje zejména proto, že chápe subjekt vždy jako sexuálně¹³⁴ diferencovaný a přichází se specifickým chápáním toho, co můžeme charakterizovat jako ženský a mužský subjekt. V první kapitole jsme upozornili na její významnou inspiraci Lacanem: je pro ni důležité zejména psychoanalytické chápání sexuality, a to proto, že rozdíl mezi ženským a mužským subjektem nevysvětluje pouze na základě biologických rozdílů, které by je jakožto esence beze zbytku charakterizovaly (Kristeva doslova píše, že „psychoanalýza debiologizuje pohlavní diferencii“¹³⁵). Biologie je pro Kristevu pouze jedním z možných způsobů, jak diferencii vysvětlit. Protože pojímá vždy subjekty jako mluvící, je pro ni v souvislosti se sexuální diferenciací zásadní spíše otázka, jakou pozici subjekt zaujímá v symbolickém řádu¹³⁶ – můžeme tedy vidět, že v tomto směru přijímá základní lacanovská východiska. Lacan totiž rozdíl mezi mužskými a ženskými subjekty zakládá právě na jejich vztahu k symbolickému řádu, tím pádem i k jazyku:¹³⁷ jedná se o prvky, vzhledem k nimž se subjekt konstituuje jakožto subjekt, a právě způsob, jakým se k těmto prvkům vztahuje, činí dané subjekty na psychoanalytické rovině mužem nebo ženou. Proto pro Lacana (a stejně tak i pro Kristevu) budou důležité zejména momenty ve vývoji jedince, které se pojí s osvojováním jazyka. Tím nejvýznamnějším je moment,

---

¹³³ KRISTEVA, Julia. Válka a mír mezi pohlavími. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 113

¹³⁴ Užitím slova „sexuální“ zde nemíníme (stejně jako Kristeva) spojitost s (biologickým) pohlavím vnímaným jakožto protiklad kategorie genderu: rozlišení na sex a gender není jádrem Kristevina uvažování, i když tuto distinkci v některých kontextech používá. Užití slova sexuální poukazuje spíše k odkazu na freudovské pojetí (psycho)sexuality, na které Kristeva navazuje.

¹³⁵ KRISTEVA, Julia. Válka a mír mezi pohlavími. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 188

¹³⁶ Tamtéž, s. 114

¹³⁷ FINK, Bruce. *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995, s. 103–105

v rámci kterého do úzkého vztahu mezi dítětem a matkou vstupuje otec a do původní celistvosti vnáší prvek ztráty a chybění: tedy to, co Lacan označuje jako symbolická kastrace. Právě na tomto chybění je podle Lacana založen symbolický řád a s ním analogický řád jazyka: o slovu totiž hovoří jako o „přítomnosti založené na nepřítomnosti“¹³⁸ Tím, že je vytvořeno toto chybění, vzniká touha toto prázdné místo zaplnit, a tato touha zároveň řídí vznik a oběh symbolů¹³⁹ – toto ostatně, jak jsme již nastínili, tematizuje Kristeva jako thetický moment, ve kterém dochází k oddělení označujícího a označovaného a tedy ustavení řádu jazyka. K nastolení tohoto chybění, které ovšem činí subjekt mluvícím, pak u Lacana dochází právě díky falické funkci: tím, že je falus ustaven jakožto označující, stává se podmínkou symbolického řádu. A právě podle toho, do jaké míry subjekt falické funkci podléhá, jde buď o subjekt ženský nebo subjekt mužský. Mužské subjekty jsou této falické funkci zcela podřízeny, kdežto pro ženské subjekty platí, že jí nepodléhají zcela a v jistém smyslu ji přesahují.¹⁴⁰

Právě tuto Lacanovu perspektivu, ve které žena není chápána pouze jako subjekt symbolického řádu, Kristeva přetváří prostřednictvím svých pojmů sémiotická a symbolická a usouvztažňuje ji se svým pojetím subjektu v *procesu*. Oproti Lacanovi totiž klade větší důraz na to, že původ diference je možno nalézt už v předoidipickém období, kam situuje oblast sémiotická a kde se odehrává intenzivní vztah dítěte s mateřským tělem. Jestliže, jak jsme již vysvětlili, se v prizmatu Kristeviny sémiotiky jedná o oblast, jejíž jednou z charakteristik je to, že předchází znaku a zároveň znak zakládá, platí to i pro její pojetí sexuální diference, kdy právě v sémiotickém předoidipickém období zakládá pozdější symbolickou (znakovou) konstruovanost sexuální „identity“ subjektu. V předoidipickém období se podle Kristevy uspořádává pozice „ženství“ dosud nediferencovaného subjektu, která je dána právě intenzivním vztahem k matce, která pro subjekt omezení symbolického řádu již zprostředkovává. A zatímco u subjektu mužského se na ni později vrství právě plná identifikace se symbolickým řádem (a tato pozice „ženství“ podléhá vytěsnění), subjekty ženské, u kterých tato identifikace neprobíhá plně, si tuto pozici „ženství“ v jistém smyslu

---

¹³⁸ LACAN, Jacques. Funkce a pole promluvy a řeči v psychoanalýze. In: LACAN, Jacques. *Imaginárno a symbolično = Imaginaire et symbolique*. Praha: Academia, 2016, s. 132

¹³⁹ FINK, Bruce. *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995. s. 103

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 105–107, LACAN Jacques, MILLER, Jacques-Alain Miller, FINK Bruce. *The Seminar of Jacques Lacan: Book Xx*. New York: Norton, 1999, s. 71–77

uchovávají. Proto když u subjektů nastává falická fáze, která následuje po oddělení od matky, ocitají se subjekty v rozdílné pozici. Vzhledem k tomu, že mužský i ženský subjekt je vždy subjektem symbolického řádu (v případě ženského tedy jen částečně), podléhají oba subjekty strachu z kastrace. Jedná se o strach, který je zaměřen právě na onu ztrátu a chybění, které jsme představili skrze Lacana. Kristeva zde však zdůrazňuje, že v případě strachu z kastrace se vždy jedná o strach z ženství, tedy strach, že subjekt ztratí svou pozici v symboličnu, přičemž s tímto strachem se potýkají jak subjekty ženské, tak subjekty mužské.¹⁴¹

Vidíme tedy, že ženský subjekt není u Kristevy redukován na onu pozici „ženství“, a to právě proto, že je vždy žena zároveň částečně subjektem symbolického řádu, ačkoliv se k němu vztahuje jiným způsobem než muž. Původ tohoto jiného vztahu Kristeva spatřuje v události, kterou popisuje jako změnu objektu. Jedná se o událost, která je specifická právě pro ženské subjekty a je zapříčiněna právě kastročným komplexem. K matce, která byla původně objektem dívčiny touhy, začne dívka zaujímat ambivalentní pozici – na jednu stranu k ní pociťuje nenávisť, na stranu druhou se s ní identifikuje a přetrvává u ní ono předoidipské splynutí. Z této pozice pak přesměrovává touhu směrem k otci.¹⁴² K falické funkci se tak ženský subjekt vztahuje zejména skrze touhu, a tím pádem, ač je jako mluvící subjekt součástí symbolického řádu, vnímá vždy nutně falus jako něco vnějšího a cizího. Kristeva píše, že falus má pro ženský subjekt vždy iluzorní charakter:

„Toto vymezení „iluzorního“ (odvozeno z latinského *ludere* = 'hrát' a odtud *illudere* = 'zesměšňovat' nebo 'klamat') odkazuje ke skutečnosti, že vše, k čemu dává falus ženskému subjektu přístup (jmenovitě: řád, moc a určitá slast – a také možnost jejich nedostatku) je pro tento subjekt v podstatě *hrou*.“¹⁴³

Ženský subjekt, který se k symbolickému řádu vztahuje jakožto ke hře, se podle ní ocitá na rozhraní dvou sfér: jednak sféry ženství, kterou si skrze přetrvávající splynutí s matkou uchovává ve větší míře než subjekt mužský, a jednak sféry ženskosti. Ženskost zde opět nepředstavuje nějakou pevnou identitu, kterou by ženské subjekty sdílely – jedná se

---

¹⁴¹ KRISTEVA, Julia. Válka a mír mezi pohlavími. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008. s. 123

¹⁴² KRISTEVA, Julia. *Experiencing the Phallus as Extraneous, or Women's Twofold Oedipus Complex*, *Parallax*, 4:3,29-43, 1998, s. 36

¹⁴³ Tamtéž, s. 33

naopak o rozmanité projevy, které si subjekt osvojuje právě v rámci dané „hry“ symbolična¹⁴⁴. Podle Kristevy zároveň slouží jako jakási symbolická obrana před ženstvím, která v jistém smyslu řád stvrzuje: může se zhmotňovat například v podobě okázalých projevů toho, co je v daných podmínkách ženám přisuzováno jako ženské, např. krášlení, až po figuru „byznysmenky.“¹⁴⁵ Kategorii ženskosti je ale vždy vlastní jistá rozmanitost, a Kristeva zde s dodatkem reprodukuje Lacanovo tvrzení o neexistenci esence ženského subjektu¹⁴⁶:

„Znamená to, že Žena (*LA femme*) neexistuje, v tom smyslu, že je zde jen pluralita různých verzí ženskosti a že společenství žen je vždy tvořeno jen jednotlivými ženami (*unes femmes*)“¹⁴⁷

Ženská subjektivita je tedy opět místem, na kterém se setkávají prvky sémiotična a symbolična, přičemž ženství je zde pojímáno jako prvek, který je vytěšňován, avšak na rozdíl od mužských subjektů není vytěšněn plně: do symbolické sféry ženskosti stále proniká, přesahuje ji a konstituuje tak její jistou pluralitu. Ženská subjektivita je v důsledku toho zároveň velmi vratká – pro ilustraci této vratkosti Kristeva poukazuje na dvě krajní tendence, kterým ženské subjekty mohou v důsledku způsobu své konstituce podlehnout: může totiž snadno dojít k výraznému příklonu k jednomu z elementů a k potlačení toho druhého. Jedním je již nastíněná plná paternální identifikace, odmítnutí „iluzorního“ statutu falické funkce a potlačení předoidipické vazby s matkou. Druhá pak spočívá v příklonu k této vazbě (Kristeva o něm hovoří jako o „volání matky“, které je vyslyšeno)¹⁴⁸ – pokud ženskému subjektu výrazně chybí paternální element, je ohrožen melancholií, upadá do psychózy nebo páchá sebevraždu v důsledku své vlastní marginální pozice v rámci symbolického řádu. Zde Kristeva uvádí příklady ženských spisovatelek jako Virginia Woolf,

---

¹⁴⁴ Kristeva zde v mírně pejorativním slova smyslu užívá pojmu maškaráda, čímž odkazuje na slavný text psychoanalytičky Joan Riviere „Ženskost jako maškaráda“ z roku 1929. Riviere zde na příkladu určitého typu žen představuje ženskost jako určitou „masku“, která slouží jako obranný mechanismus.

¹⁴⁵ KRISTEVA, Julia. *Experiencing the Phallus as Extraneous, or Women's Twofold Oedipus Complex*, Parallax, 4:3,29-43, 1998, s. 34

¹⁴⁶ Více k Lacanově tezi o neexistenci ženy a její recepci ve feministickém myšlení viz: FULKA, Josef. Od interpelace k performativu: Feminismus a konstrukce rodové identity. In: *Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity: SOCIÁLNÍ STUDIA*. 7. Brno, 2002, s. 29–50

¹⁴⁷ KRISTEVA, Julia. *Válka a mír mezi pohlavími*. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008. s. 128

¹⁴⁸ KRISTEVA, Julia. *About Chinese Women*. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 156

Sylvia Plath nebo Marina Cvetajeva, u kterých podle Kristevy dochází k neschopnosti promlouvat („nachází únik ve světlech, rytmech a zvucích“¹⁴⁹), v termínech „tichosti“ ostatně Kristeva uvažuje i o samotné jejich smrti: poukazuje tak na to, že v takovém případě není sebevražda/smrt jakýmsi „civilizačním dílem“ nebo extatickým prožitkem spojeným s transgresí, ale tichým odchodem v marginalitě.¹⁵⁰ Jejich pozici pochopitelně srovnává s avantgardními básníky – muži, pro které je vzhledem k jejich pozici v symbolickém řádu „snazší“ v rámci svého psaní narušit symbolično a způsobit onen „podvratný tlak“, o němž zde již byla řeč a který do jisté míry umožňuje vymanit se z oné marginality. Zajímavé je zde srovnání s příkladem právě Mariny Cvetajevy, který Kristeva uvádí: Cvetajeva sama jako problém svého psaní spatřuje jakési odpojení zvuku od slova: to, co chce jakožto básnířka vyjádřit, zůstává v básni pouze jako zvuk, sled písmen, oproštěných od smyslu a významu.¹⁵¹ Zdá se tedy, že v tomto případě jednotlivé prvky Cvetajevina textu nejsou schopny podléhat sémiotickému a symbolickému uspořádání zároveň, jako je tomu u textu-praxe. Onen sémiotický, neasimilovatelný přebytek v celém textu nabývá převahy, a tím pádem se plně projevuje jeho destruktivita, která nemůže být převedena do symbolična jakožto jeho transformace, ale má za následek rozpad textu a zároveň i subjektu. V souvislosti s tím Kristeva píše, že „Žena nemůže propuknout v smích, když se symbolický řád hroutí.“¹⁵² Prvek smíchu, který v jistém smyslu vychází z onoho Bachtinova ambivalentního karnevalového smíchu, který ono zhroucení řádu stvrzuje, je totiž pro tvorbu avantgardních básníků-mužů charakteristický: „Když muž uniká symbolickému paternálnímu řádu [...], může se smát.“¹⁵³ V *Revoluci v básnické řeči* ostatně Kristeva chápe smích jako jeden z hlavních prvků textu-praxe: „Když praxe není smíchem, nevzniká nic nového, když nevzniká nic nového, praxe nemůže být provokační: stává se přinejlepším opakovaným, prázdným aktem.“¹⁵⁴ Je to právě smích, který je zde oním transformujícím prvkem, a vidíme, že ženské subjekty zaujímají ve vztahu k němu, a tím pádem i k možnosti přetvářet společenský řád prostřednictvím psaní složitější postavení.

---

¹⁴⁹ KRISTEVA, Julia. About Chinese Women. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 156

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 157

¹⁵¹ Tamtéž, s. 157

¹⁵² Tamtéž, s. 150

¹⁵³ Tamtéž, s. 150

¹⁵⁴ KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984, s. 225

Tuto složitou pozici sleduje Kristeva nejen v rovině literární na příkladu spisovatelek, ale i v sociálně-politické rovině, kde se dotýká otázek reflexe feministických hnutí a vytvoření možného nového „programu“ pro feministické myšlení. Za podstatný výchozí bod pro své uvažování pokládá zejména vztah ženského subjektu k časovosti. Symbolický řád, ve vztahu k němuž žena zaujímá onen komplikovaný vztah, je totiž podle Kristevy vždy zároveň řádem času, a to času lineárního: jedná se o čas jako „projekt a teleologii“¹⁵⁵, v jehož rámci jsou jeho jednotlivé prvky měřitelné a vyznačuje se odlišitelnou minulostí, přítomností a budoucností.¹⁵⁶ V tomto smyslu je do něj také situována řeč, která je účelná, uspořádaná do vět, směřuje k určitému adresátovi a vyznačuje se svým začátkem a koncem.¹⁵⁷ Řeč je tím, co tuto časovou následnost udržuje a stvrzuje – nejde tedy například o řeč moderního románu nebo řeč básnickou, které se těmito charakteristikám vzpírají. Kristeva v souvislosti se svým od Lacana přejatým chápáním symbolična spojuje tento typ časovosti s figurou otce a podstatu tohoto typu časovosti výstižně shrnuje: „Není žádného času bez promluvy. Tím pádem není žádného času bez otce. Toto je mimochodem to, čím otec je: znakem a časem.“¹⁵⁸ Toto pojetí času náležejícího symboličnu lze do jisté míry odvodit už z jejích textů o sémiotice a básnické řeči (zde jsme už vyzdvihli zejména odkazování prvků náležejících symboličnu vždy a nutně mimo sebe sama, které je pro lineární časovost charakteristické), zde jej však Kristeva doplňuje právě o psychoanalytické hledisko a do značné míry poukazuje na to, že časovost, ve které se odehrává „oidipské drama“, není jedinou možnou. Oproti ní totiž klade jinou koncepci časovosti, kterou ostatně naznačuje už ve svém výkladu pojmu sémiotična: předoidipské fázi totiž náleží nejen prostor (chóra), ale i rytmus – proto Kristeva tento typ jiné časovosti, která se nachází mimo linearitu, popisuje jako „věčnost a opakování“.¹⁵⁹ Jedná se o koncepci času, která běžně náleží „nesdělitelným“ a/nebo mystickým zkušenostem.¹⁶⁰ (jsou mimo čas, tedy mimo otce

---

¹⁵⁵ KRISTEVA, Julia. Women's Time. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 192

¹⁵⁶ KRISTEVA, Julia. About Chinese Women. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 153

¹⁵⁷ KRISTEVA, Julia. Women's Time. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 192

¹⁵⁸ KRISTEVA, Julia. About Chinese Women. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 153

¹⁵⁹ KRISTEVA, Julia. Women's Time. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 191

¹⁶⁰ KRISTEVA, Julia. Women's Time. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, s. 192

a tím pádem mimo systém jazyka). Právě tento typ času je v rámci symbolického řádu připisován ženské subjektivitě: odtud pak podle Kristevy pochází žena jakožto „specialistka na nevědomí, čarodějnice, bakchantka“¹⁶¹, ale také matka nebo hysterka¹⁶², což jsou kategorie, které ženskou subjektivitu nemohou nikdy beze zbytku charakterizovat.

Do souvislosti s těmito dvěma typy časovosti pak Kristeva staví dvě „generace“ feministického myšlení. Pojem generace přitom nechápe historicky jakožto časově homogenní hnutí, ale jako „označující prostor, zároveň tělesný a zároveň toužící mentální prostor“¹⁶³: její rozlišení je tedy založeno na způsobu, jakým se proponentky daného myšlení staví ke své subjektivitě, ať už náleží tomu, co bývá v rámci feministických hnutí označováno jako první nebo druhá vlna, s nimiž se zároveň nepřekrývá a zároveň je plně nevyčerpává – Kristeva tedy nemá ambice vystavět historii feministického myšlení na pozadí dvou kategorií. Zajímá ji zde právě onen vztah k časovosti a tím pádem i sebedefinice ve vztahu k symbolickému řádu: její rozlišení je tedy analogické k modelovým ženským subjektům, které buď podléhají paternální identifikaci, nebo onomu „volání matky“.

První generace je podle ní charakteristická právě tím, že jejím cílem je získat pro ženu právoplatné místo v lineárním čase a tím pádem i v dějinách. Vyznačuje se většinou jako hnutí, a to právě proto, že jejím záměrem je vydobytí určitých politických požadavků nebo převzetí moci v rámci institucí. Jedná se o určitou identifikaci s racionalitou a logikou, která je zároveň do jisté míry spojená se snahou odmítat atributy, které jsou za daných podmínek považovány za náležející ženám.¹⁶⁴ Druhá generace se pak pojí s odmítnutím lineární časovosti a s jistým stažením se z politické sféry směrem ke zkoumání a vyjádření toho, co je specificky ženské a spojené s tělesností, kterou symbolický řád vylučuje mimo své pole.¹⁶⁵

Jak je z dosavadního výkladu zřejmé, Kristeva odmítá identifikaci buď s jednou, nebo s druhou generací. Pozoruje však tendenci, kdy se obě dohromady stávají východiskem

---

¹⁶¹ KRISTEVA, Julia. About Chinese Women. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986. s. 154

¹⁶² KRISTEVA, Julia. Women's Time. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 193

¹⁶³ Tamtéž, s. 209

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 193

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 194

pro nové uvažování, které usiluje o vydobytí místa v dějinách a zároveň o odmítnutí hranic, které čas pojatý jako dějiny vytváří, a sama načrtává možnost, jak tuto syntézu uskutečnit. Jelikož snahy o odmítnutí a opuštění symbolického řádu (a hledání alternativy mimo něj) podle ní selhávají, protože zároveň znamenají opuštění jazyka, jehož zachování je pro jakoukoliv transformaci nutností, je nutné hledat specifické místo ženských subjektů právě v rámci tohoto řádu. Toto hledání ovšem, jak se zdá, nemá v Kristevině podání žádný hmatatelný cíl, jak by si ho mohla stanovit feministická hnutí, která usilují o převzetí institucionální moci, ke kterému se Kristeva staví odmítavě. Toto hledání je totiž nutně spojeno s analýzou toho, na čem je symbolický řád založen, se zkoumáním principů jeho fungování, a tím pádem i jeho limitů. Kristeva zde klade důraz na to, že je třeba věnovat pozornost zejména tomu, co v symbolickém řádu není reprezentováno nebo je dokonce nerepresentovatelné.¹⁶⁶ Východiskem se tedy stává upření pozornosti k elementům, které můžeme chápat jako náležející sémiotice. Kristeva v tomto směru zdůrazňuje důležitost estetických praxí, které mají za cíl „narušovat řád, otrásat jazykem, nacházet specifický diskurs bližší tělesnosti a pocitům, nepojmenovatelnému, které sociální řád potlačuje.”¹⁶⁷ Jedná se tedy o estetické praxe, které jsou svým fungováním a principem blízké avantgardní poezii. Jak jsme ale zmínili, jedná se o pozici, jejíž udržení je pro ženské subjekty složitější než pro subjekty mužské. Možná právě z toho důvodu v něm vidí Kristeva východisko – jedná se o roli ženského subjektu, která je symbolickým řádem potlačována a v jeho rámci se jeví jako nemožná, a proto také může být tím, co skrze svou realizaci onen řád narušuje. Kristeva ostatně v případě oné spolupřítomnosti symbolických a sémiotických prvků hovoří jako o nemožné dialektice.¹⁶⁸ Vidíme tak, že to, co se snaží teoreticky formulovat na počátku svých uvažování o básnické řeči (připomeňme onu snahu vytvořit dialektiku mezi heterogenitou a homogenitou, které jsme tematizovali v první kapitole), se jí daří konkretizovat právě v otázce ženské subjektivity. Právě natolik, nakolik je tato dialektika nemožná, její formulace poukazuje na samotné limity symbolického řádu a je sama subverzivním aktem.

---

¹⁶⁶ KRISTEVA, Julia. About Chinese Women. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 156

¹⁶⁷ KRISTEVA, Julia. Women's Time. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 200

¹⁶⁸ KRISTEVA, Julia. About Chinese Women. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 156

Protože je však ženská subjektivita vždy plurální a „ženu“ nelze redukovat na žádné symbolické kategorie, staví se Kristeva rezervovaně k jakýmkoliv kolektivním snahám, které se pro ženské subjekty snaží najít společného jmenovatele a usilovat o jejich osvobození jakožto homogenní skupiny.¹⁶⁹ Jedná se o jeden z několika momentů jejího uvažování, který se v rámci feministických diskursů stává terčem kritiky: například americká teoretička Nancy Fraser namítá, že Kristevin subjekt v *procesu* není s cíli feministických politik slučitelný právě proto, že se staví mimo ony kolektivní identity, které jsou pro feministickou praxi nezbytné.¹⁷⁰ V jistém smyslu se jedná o kritiku velmi trefnou – její subjekt v *procesu* z podstatě nemůže být nikdy vztažen k nějakému plně praktickému cíli a jeho přináležitost ke kolektivním identitám je vždy pouze bodem: vzápětí je zpochybňuje a rozpouští. Kristeva nicméně rozhodně nepovažuje feministické politické požadavky (jako např. důraz na reprodukční práva apod.) za vyřešené: právě momenty jejich řešení pokládá za onen bod, vzhledem ke kterému je přípustné kolektivní identitu formovat.¹⁷¹ Svým pojetím subjektu v *procesu* však poukazuje na to, že ženská subjektivita není plně politickým problémem: a právě důrazem na tyto nepolitické prvky se cílům feministické agendy vzdaluje. Feminismu navíc Kristeva připisuje jisté náboženské rozměry: a náboženstvím zde má na mysli „fantasmatickou potřebu mluvících subjektů zaštit'ovat se reprezentací.“¹⁷² V jejím pojetí je však žena, která zároveň zůstává inspirována tím, co symbolický řád potlačuje, tou nejradikálnější ateistkou.¹⁷³ Problematiku sexuální difference je totiž podle Kristevy třeba „demasifikovat“, pohlížet na ni jako na problematiku jednotlivých subjektů a pouze v tomto smyslu vytvářet veškerá možná spojení a společenství. Jen tak může být uznána ona pluralita a mnohost jazyků, která je každé ženě vlastní, a právě skrze kterou je možné poukazovat na to, že symbolická a biologická

---

¹⁶⁹ KRISTEVA, Julia. Válka a mír mezi pohlavími. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 112

¹⁷⁰ FRASER, Nancy. The Uses and Abuses of French Discourse Theories for Feminist Politics. In: FRASER, Nancy, BARTKY, Sandra L. *Revaluing French Feminism: Critical Essays on Difference, Agency, and Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1992, s. 189

¹⁷¹ KRISTEVA, Julia., & GUBERMAN, Ross Mitchell. *Julia Kristeva, interviews*. New York, Columbia University Press, 1996, s. 98

¹⁷² KRISTEVA, Julia. Women's Time. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986. s. 208

¹⁷³ KRISTEVA, Julia. About Chinese Women. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986. s. 158

existence ženy je pouze relativní.¹⁷⁴ Kladení důrazu na tuto pluralitu je totiž pro Kristevu způsobem, jak podvracet samotné kategorie, a tím pádem i symbolický řád, který je na nich vystavěný.

Jednou z těchto kategorií, která se ve vztahu k ženskému subjektu zdá být v rámci symbolického řádu pevně ukotvená, a u níž Kristeva patrně spatřuje nutnost ji „znesamozřejmit“, je kategorie ženy jako matky a mateřství obecně. Kristeva tak činí právě oním analytickým přístupem, zaměřeným na to, co v diskursu chybí. Pro tuto praxi nachází dobré důvody: mateřství se jí jeví jako onen potlačovaný prvek, a to hned na několika úrovních. Jednou z rovin jsou právě jí kritizovaná feministická hnutí: odmítání mateřství je v jejich tradici podle Kristevy silně zakořeněno právě kvůli silnému důrazu na sexuální svobodu.¹⁷⁵ Taková pozice se jí však zdá neudržitelná a vidí jako nezbytné se tomuto tématu věnovat. Jejím záměrem zde není mateřství oslavovat, ale pokusit se o jeho celistvější uchopení: „[O]pravdová ženská inovace (ať už v jakékoliv sociální oblasti) nastane jedině tehdy, když lépe porozumíme mateřství, ženské tvořivé aktivitě a spojení mezi těmito oblastmi.“¹⁷⁶

Mateřství jakožto vytěsňovaný element totiž Kristeva chápe i v širší oblasti samotného utváření subjektivity a sociality: jedná se zde o hlubší odmítnutí než pouze v rámci feministických diskursů. Vytěsnění mateřství zde souvisí s vytěsněním ženství, o kterém zde již byla řeč – když totiž Kristeva hovoří o strachu z kastrace jako o strachu z ženství, dodává, že se tento strach stává ještě hrozivějším, pokud se jedná o ženství mateřské.¹⁷⁷ Její pojetí mateřství a způsob, jakým provádí jeho analýzu, má tak co dočinení právě s důrazem na předoidipickou fázi – sémiotickou chórú jakožto prostorem před reprezentací, sémiotičnem jakožto rozměrem řeči, a také s pojmem abjekce, skrze který Kristeva mimo jiné dodává svému pojetí subjektu tělesný rozměr. Abjekt Kristeva představuje jako jistou neasimilovatelnou část naší subjektivity, která přežívá na okraji – je

---

¹⁷⁴ KRISTEVA, Julia. Women's Time. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 210

¹⁷⁵ KRISTEVA, Julia. *Experiencing the Phallus as Extraneous, or Women's Twofold Oedipus Complex*, Parallax, 4:3,29-43, 1998, s. 40

¹⁷⁶ KRISTEVA, Julia. A New Type of Intellectual: The Dissident. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 298

¹⁷⁷ KRISTEVA, Julia. Válka a mír mezi pohlavími. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 128

něčím, co vůbec nejsme schopni rozpoznat jako věc¹⁷⁸, není objektem, takže se proti němu nelze bránit ani jej jakkoliv uchopit.¹⁷⁹ Navrací nás k ambivalenci vnímání vlastní předoidipskému vztahu: zároveň vábí a zároveň odpuzuje. „Prosakuje” do symbolického řádu jako cokoliv, co tento řád ohrožuje, ale i jako to, co stojí na hranicích samotného lidského těla a zpochybňuje jeho jednotu, čistotu a oddělenost.

Pojem abjektu Kristeva rozvíjí ve vztahu k zákazu a jeho zakládající roli pro subjektivitu a socialitu. V odkazu na antropologická zkoumání poukazuje na to, že konstituce sociálního řádu a subjektu jakožto ohraničeného se zakládá na pokusu vyloučit vše, co je nečisté. Jedná se zde o všechno co „uniká sociální racionalitě, onomu logickému řádu, který zakládá sociální celek, který se stává něčím jiným než dočasným seskupením jednotlivců, a který, ve zkratce, zakládá klasifikační systém nebo strukturu.”¹⁸⁰ Vyloučení takových prvků spočívá v zákazech: Kristeva, která zde vychází z Freudova díla *Totem a tabu*, se zaměřuje zejména na zákaz incestu, tedy na zákazy, které se snaží regulovat vztah k matce. Freud jej totiž podle ní nerozpracovává dostatečným způsobem (právě na úkor druhého fundamentálního zákazu, zákazu vraždy) – na základě toho, co zde Freud načrtává, se však Kristeva pokouší vysvětlit, jak se společnosti utvářejí právě vzhledem k tomuto zakazu.

Tato perspektiva jí pomáhá rozvíjet myšlenky, které ohledně abjekce přináší Bataille, a sice to, že samotný akt vyloučení nečistého, u Bataille heterogenního, nemusí být dokonán s definitivní platností: „[...] imperativní akt vyloučení je univerzální, ale to, s jakou silou a důkladností je vykonán, se liší podle sociálních podmínek [...]”¹⁸¹ – onen ustavující zákaz nemusí být za určitých podmínek dostatečně silný na to, aby důsledně potlačil a vyloučil veškerou heterogenitu. Tato „bezmoc zákazu” je pak pro pojem abjektu naprosto zásadní. Abjekt je totiž právě tím, co je sice ze sociálního řádu vyloučené, avšak ne plně – co onomu vyloučení dokáže vzdorovat, co žádný zákaz nedokáže plně pojmout. Jak píše Elizabeth

---

¹⁷⁸ KRISTEVA, Julia. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press, 1982, s. 2

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 4

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 66

¹⁸¹ BATAILLE, Georges. Abjection and Miserable Forms. In: LOTRINGER, Sylvère, KRAUS, Chris. *More & Less*. Pasadena, CA: Fine Arts Graduate Studies Program and the Theory, Criticism and Curatorial Studies and Practice Graduate Programs, Art Center College of Design, 2006, s. 11

Grosz: „Abjekt je podmínkou symbolické subjektivity, a zároveň je jejím nepředvídatelným, výjimečně se vyskytujícím doprovodným prvkem.”¹⁸²

K tomuto oslabení zákazu, k této bezmoci podle Kristevy dochází právě v případě zákazu uvaleného na mateřské tělo. Jedná se totiž o zákaz, který na jedince (na rozdíl od zákazu vraždy) působí ještě dříve, než vstoupí do jazyka, tedy v době, kdy není od matky oddělen. Tento zákaz vytváří jakési „prvotní já”, které je „[...] nejisté, křehké, ohrožené, podléhající [...] prostorové ambivalenci (nejistota vnitřku/vnějšku), a ambivalenci vnímání (bolest/slast).”¹⁸³ Máme zde tedy na mysli to, co jsme v první kapitole nazvali „zprostředkovaným omezením”, které reguluje heterogenní prostor sémiotické chóry, v níž jedinec s mateřským tělem splývá v jistém rytmu. Pokud je ale v takovýto moment mateřské tělo předmětem zákazu, je tím pádem jeho předmětem celý tento předznakový prostor, který jedinec s matkou sdílí. Zákaz zde tedy nemůže nalézt svůj pevně daný objekt – tento prostor jakémukoliv rozlišení na subjekt a objekt předchází – což má za následek ono oslabení zákazu (a jedinec si potencialitu sémiotické hybnosti uchovává, a to i poté, co vstoupí do jazyka a stane se právoplatným subjektem.) Protože sémiotická chóra nemůže být uchopena jako objekt, nemůže být vyloučena plně – udržuje se právě jako abjekt a nepřestává konfrontovat identitu subjektu i symbolický řád: „[Je tím,] co narušuje identitu, systém, řád. Co nerespektuje hranice, pozice pravidla.”¹⁸⁴

Pozici abjektu Kristeva přisuzuje elementům ohrožujícím soudržnost řádu. Na jedné straně se může jednat například o zločin¹⁸⁵, ale i jakékoli prvky, které směřují k narušení soudržnosti tělesné, protože tělo chápané jako jednotné, čisté a oddělené je tohoto řádu výrazem (a důsledkem jeho působení). Jako abjekty na této rovině Kristeva označuje jednak menstruační krev, a jednak vše odvozené od exkrementů, tedy hnilobu, infekci, mrtvé tělo a podobně. I tyto tělesné abjekty mají původ v ženském a/nebo mateřském elementu: u menstruační krve je tomu tak jednoduše proto, že vyznačuje tělo jako sexuálně diferencované.¹⁸⁶ Mateřské tělo ale sehrává roli i v případě abjekce druhého typu. Jak jsme

---

¹⁸² GROSZ, Elizabeth. *Sexual Subversions*. Sydney: Allen & Unwin, 1991, s. 71

¹⁸³ KRISTEVA, Julia. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press, 1982, s. 62

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 4

¹⁸⁵ Tamtéž

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 71

již zmínili, zákony jazyka a zákazy působí na jedince již skrze matku. Matka je zde určitou autoritou, vzhledem ke které si jedinec pod tlakem zákazů určuje první hranice vlastního těla – tím, jak je tato mateřská autorita potlačována, dochází u dítěte v souvislosti s oním formováním „prvotního já“ i k prvotnímu „tělesnému mapování“:

„[...] tato autorita formuje tělo v teritorium, které má plochy, otvory, body a linie, povrchy a prohlubně, do kterých se vepisuje archaická moc zdůrazňování a opominání, diferenciacie vlastního–čistého a cizího–nečistého, možného a nemožného.”¹⁸⁷

Skrze zákaz uvalený na matčino tělo jsou tedy tělesné výměšky určeny jako to, co ohrožuje tuto tělesnou čistotu a pro subjekt jsou nebezpečím právě proto, že stojí mimo její hranice: „Exkrement a jeho ekvivalenty jsou nebezpečím pro identitu já, které je ohrožené oním ne-já, společnost ohrožená svým vnějškem, život ohrožený smrtí.”¹⁸⁸ Proto je nejsilnějším z abjektů právě mrtvé tělo – na jeho příkladu Kristeva ostatně vysvětluje přísně neznakovou povahu abjektu. Mrtvé tělo totiž není znakem, který zastupuje smrt. Přítomnosti tohoto těla totiž nelze nijak porozumět nebo na ni reagovat, mrtvé tělo namísto toho „ukazuje, čemu čelím, abych mohl žít”¹⁸⁹ – odkazuje tedy k ne-objektu – k abjektu – nezastupuje nic jiného, pouze samo sebe. Jak je však zřejmé z Kristevina zaměření, zvláštní pozici vůči abjektu však může zaujmout právě literatura: „Spisovatel, fascinovaný abjektem, vyobrazí jeho logiku, promítne do něj sebe, přijme jej za svůj, a jako důsledek naruší jazyk – styl a obsah.”¹⁹⁰

V pojmu abjektu tedy Kristeva konkretizuje to, jak se do textu (a nejen do něj, ale do jakékoliv stability a identity) dostává onen heterogenní prvek. Spolu s tím zároveň podrobuje zkušenost mateřství specifickému úhlu pohledu, který poukazuje k jeho roli, kterou sehrává v zachování a zároveň i zpochybnění symbolického řádu. V rámci Kristevina díla se ale jedná o velmi sporný a nejednoznačný bod, na nějž míří zejména feministická kritika: velmi ilustrativní je zde zejména způsob, jakým Kristevu čte Judith Butler. Přichází totiž s poněkud zavádějícím chápáním toho, jakou pozicionalitu Kristeva mateřskému tělu přisuzuje:

---

¹⁸⁷ KRISTEVA, Julia. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press, 1982, s. 72

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 71

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 3

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 16

Kristeva podle ní předpokládá, že „mateřské tělo zde bylo dříve než diskurs“¹⁹¹, „popisuje mateřské tělo jako tělo, které nese soubor významů, které předcházejí samotné kultuře“¹⁹² a v neposlední řadě „popírá [...] rozličné významy a možnosti mateřství jako kulturní praktiky.“¹⁹³ Pokud se obrátíme ke Kristevině výkladu abjektu, vidíme, že to, co diskursu předchází, není nikdy možné chápat jako jakýkoliv objekt – jedná se o předchůdný pudový prostor chóry, ve kterém tělo nikdy není jakožto tělo rozlišitelné. Tělo je spíše do dynamiky tohoto prostoru pouze „vtaženo“, ztrácí v ní svůj statut, a znovu je jakožto tělo konstituováno právě až zákazem:

„[Tělo n]ení jednotou, ale plurální celistvostí s rozlišitelnými částmi, které nemají identitu, nýbrž tvoří místo působení pudů. Toto rozkouskované tělo se stabilizuje, uvádí do pohybu, biologicky a fyziologicky funguje jen pod podmínkou, že je začleněno do praxe, která zahrnuje proces značení.“¹⁹⁴

Nic jako představu „hotového“ těla před diskursem, kterou zde chce Butler napadnout, u Kristevy nenajdeme, toto předdiskursivní tělo není tělem v pravém slova smyslu, nenesé žádný význam a dokonce i jeho statut jakožto organismu je výsledkem jeho začlenění do jazyka. Navíc, mateřské tělo, jak ho navrhuje chápat Kristeva, není s tímto předdiskursivním stavem plně ztotožnitelné: již do předoidipického ostatně vstupují zákazy, které regulují sémiotickou chóru. Mateřské tělo předdiskursivní složku sice zahrnuje, ale nelze jej na ni redukovat. A stejně tak nelze mateřské tělo redukovat na jeho diskursivní určení, jak by pravděpodobně navrhovala Butler: namísto toho se zde opět jedná o dialektický *proces*. Je to právě alternace diskursivních a nediskursivních (prvků, která mu určuje ony rozličné významy, po kterých volá Butler (a dokonce mu tato alternace umožňuje ony rozličné významy produkovat). Napětí mezi diskursivní a nediskursivní složkou je ostatně hlavním tématem jednoho z Kristeviných nejpozoruhodnějších textů, *Stabat mater*.

Jedná se o text, který je specifický zejména svojí výstavbou: Kristeva zde paralelně píše dva texty, jejichž části se na jednotlivých stranách proměnlivě vyskytují vedle sebe.

---

¹⁹¹ BUTLER, Judith. *Trampoty s rodom: feminizmus a podrývanie identity*, Bratislava: Záujmové združenie žien Aspekt, 2014, s. 160

¹⁹² Tamtéž, s. 146

¹⁹³ Tamtéž, s. 153

¹⁹⁴ KRISTEVA, Julia. *Revoluce v básnické řeči*. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 94

Jedná se v zásadě o text polyfonní – tato jeho povaha je zde zdůrazněna: jednotlivé hlasy není těžké rozkrýt a určit jejich původce. Texty jsou jasně graficky odděleny a navíc se vyznačují naprosto odlišnou formou. Zatímco první část tvoří koherentní, teoretický text, druhá část na sebe bere víceméně literární formu. Co je však důležité, skrze tuto výstavbu dochází k setkání dvou pozic a pokusu o rekonstrukci dvou způsobů, jak lze k oné nediskursivní složce mateřství přistupovat. V prvním textu se Kristeva věnuje zejména náboženskému diskursu, který tuto nediskursivní složku, v podobě Panny Marie, povyšuje na jakýsi ideál a nachází v ní své ospravedlnění: „[Panna Marie k]e křesťanské Trojici i ke Slovu, jež vytyčuje její koherenci, přidává onu heterogenitu, kterou si zpětně přisvojují.”¹⁹⁵ – mateřská figura je zde jako heterogenní uznána a vyobrazována, výhradně však pro potřeby samotné stability celého systému. Jak poznamenává Grosz, náboženský diskurs je ve své podstatě převrácením toho, co Kristeva chápe jako básnickou řeč: „zatímco básnická [řeč] vyvolává sémiotický rozvrat symbolična, náboženský [diskurs] je sémiotickým překódovaným do prostoru symbolična.”¹⁹⁶ Taková snaha o podmanění a „všeobjímající” reprezentaci je však podle Kristevy neudržitelná – je to totiž právě mateřské tělo, které nikdy nelze pod žádné označující plně zahrnout.¹⁹⁷

Druhý text je pak reflexí Kristeviny vlastní zkušenosti mateřství. A je to právě neoznačitelnost, ke které se v textu snaží poukazovat. Zachycuje v něm právě onu ambivalenci pocitů, míšení bolesti a slasti, která je pro mateřskou zkušenost charakteristická, rozpad a vytržení z identity i celistvosti těla, které se s touto zkušeností pojí:

„A potom, pomalu, se utvořil, odloučil, ztemněl a vytvaroval jakýsi stín: viděno z místa, na němž se skutečně musí nacházet moje hlava, to byla levá strana mé pánve. Nic než kostnatý, hladký, žlutý, beztvarý, ovšem ostře ohraničený kus mého těla, nepřírozeně a nesymetricky vyčnívající: oddělený šupinovitý povrch, odhalující pod tímto neforemným zašpičatělým údem morková vlákna... Zmrzlá placenta, živoucí úd kostlivce, nestvůrný roub života na oné živé mrtvole, již jsem... Život ... smrt ... nelze rozhodnout.”¹⁹⁸

---

¹⁹⁵ KRISTEVA, Julia. Stabat mater. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004. s. 217

¹⁹⁶ GROSZ, Elizabeth. *Sexual Subversions*. Sydney: Allen & Unwin, 1991, s. 84

¹⁹⁷ KRISTEVA, Julia. Stabat mater. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004. s. 227

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 208

Toto rozmělněné mateřské tělo zde není ani mlčením, ani svou vlastní idealizací – kristevovsky řečeno, neoznačitelnost se zde setkává s řečí, vyvstává v textu právě jako neoznačitelnost. Kristeva zde totiž vytváří figuru matky, z jejíž pozice je možno promlouvat¹⁹⁹ – mateřské tělo tak koncipuje nejen jako nutně rozmělněné, ale zároveň jako náležející mluvícímu subjektu, který má možnost tuto zkušenost začlenit do textu a zároveň reflektovat samotný rozpor mezi touto zkušeností a koherentní řečí, právě proto, že obojího je součástí: „Slova vždy příliš vzdálená, příliš abstraktní na toto podpovrchové vření vteřin, vytvářejících záhyby nepředstavitelných prostorů. Psát o nich je zkouškou diskursu.”²⁰⁰

Právě v podobných aktech, které budou „zkouškou diskursu”, vidí Kristeva pro feministické myšlení jisté východisko. Tato zkouška totiž je zkouškou v několikerém slova smyslu. Tím, že se diskurs dostává na své hranice, je vyznačeno nejen to, co je za nimi a vzhledem k čemu je možné vytvářet „netotalizující” reprezentaci ženství a mateřství. Stejně tak je touto zkouškou zdůrazněno, jakými prostředky se diskurs udržuje a že se zde jedná o pevnou ukotvenost v psychice subjektu i sociálním řádu. Jedná se ale především o zkoušku, kterou vždy vykonává konkrétní mluvící subjekt, který konfrontuje svou identitu, možnost vypovídat a reprezentovat, s tím, co je na jazyk neredukovatelné. Pokud jsme zmínili potřebu „demasifikace” sexuální difference, které dá vyvstat pluralitě a mnohosti jazyků, je to právě neustálá konfrontace identity a neidentity, která toto podle Kristevy může umožnit.

---

¹⁹⁹ GALLOP, Jane. *Feminism and Psychoanalysis: The Daughter's Seduction*. London: Macmillan, 1982, s. 116

²⁰⁰ KRISTEVA, Julia. Stabat mater. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 201

5. Závěr: Subjekt v procesu – sám sobě cizincem

Ve figurách básníka a ženského subjektu, kterým jsme věnovali předchozí dvě kapitoly, Kristeva demonstruje své pojetí subjektu v *procesu*. Jedná se totiž o specifické subjektivity, které se v rámci diskursů, které se je snaží uchopit a formovat, jeví jako problematické. V případě básníka a básnické řeči je to právě lingvistický diskurs a s lingvistikou spojené metody zkoumání, které Kristeva považuje za reduktivní – právě v jejich rámci se ale vyjevuje, že je zde prvek, který strukturalistická metoda není s to postihnout a v důsledku toho je odsouvá mimo oblast svého působení jakožto nerelevantní. Kristeviny záměrem je však tento nepostihnutelný prvek vzít v potaz a vystavět teorii, která bude schopna jej v jeho nepostihnutelnosti uchopit. Oporu nachází zejména ve Freudově pojmu snové práce, a dále pak v „nelingvistickém“ chápání textu, jak jej představuje Bachtin – oboje pro ni otevírá zkoumání řeči právě směrem k tomu, co je na znak neredukovatelné.

U ženských subjektů vyvstává jejich problematičnost do popředí na jedné straně ve feministických diskurzech, které ženské subjekty situují buď do pozice „strážkyně“ paternálního řádu, nebo naopak mimo něj, do naprosté marginality. Na straně druhé jsou to diskursy náboženské, které kategorii ženy jakožto „neuchopitelné“ udržují v zájmu zachování sebe sama. Východiskem, díky kterému je problematičnost ženského subjektu možné analyzovat, je pro Kristevu především lacanovská psychoanalýza, na základě které situuje ženský subjekt na jedné straně do rámce sociálního řádu jakožto mluvící bytost, na straně druhé mu ale přiznává specifický vztah k tomuto řádu: ženský subjekt se vždy částí vymyká symbolickému řádu a je schopen obývat i jeho vnějšek. Obě subjektivity, básnická i ženská, mají v Kristeviny pojetí společnou charakteristiku: básník se udržuje jak na rovině symbolična a srozumitelné řeči, tak i na rovině sémiotična, které symbolično a srozumitelnou řeč narušuje a podrývá – s rizikem, že každá z modalit může kdykoliv převážit. V Kristeviny pojetí je takto možné chápat i ženský subjekt: jakožto schopný vypovídat a sociálně jednat je subjektem symbolična, zároveň ale silněji podléhá sémiotičnu, které není s to plně vytěsnit vzhledem ke komplikovanějším vztahům matky a dcery, nebo posléze vlastní mateřské zkušenosti. Společný je jim právě konflikt mezi sémiotičnem a symboličnem: právě ten činí jejich subjektivitu komplikovanou, zároveň jim ale díky němu Kristeva připisuje možnost působit subverzivně vůči samotné struktuře jazyka, omezujícím reprezentacím, dominantním diskursům a v posledku i sociálnímu řádu, který je na nich

založen. Východisko pro tuto subverzi spatřuje Kristeva právě v řeči a vypovídání: nenavrhuje však vytvářet nové reprezentace, které sice mohou subjekt situovat do „méně podřízené pozice“, ale stále sledují stávající dynamiku symbolického řádu, který posiluje sám sebe tím, že odvrhne vše, co se vzpírá jeho stabilitě – takové jednání můžeme totiž opět chápat jako stvrzení tohoto fungování. Role řeči a vypovídání je zde jiná – řeč Kristeva představuje jako prostor, který není redukovatelný na schopnost reprezentovat a nést význam: v tomto smyslu vyznačuje jeho dvě vrstvy, genotext a fenotext – vedle symbolických složek, které udržují jeho stabilitu, jako je gramatika a syntax, jsou v něm přítomny i sémiotické složky spojené s pudovou rytmicitou, které do ní vnášejí nestabilitu a jsou předmětem zákazu. Kristeva však představuje možnosti takových diskursů, které sémiotično nepotlačují – takové texty jsou pak schopné poukazovat k tomu, co není možné uchopit a reprezentovat, a tím vyznačovat hranice jazyka i symbolické složky sociální sféry, a následně i prostor pro jejich transformaci. Takové psaní však podle Kristevy vyžaduje

specifickou situovanost subjektu – jak Kristeva píše, aby bylo takové psaní možné, je třeba se stát „cizincem vůči vlastní zemi, jazyku, pohlaví a identitě.“²⁰¹

Téma cizoty, které Kristeva zpočátku otevírá právě zejména v souvislosti s básnickou a ženskou subjektivitou (a básnickou řečí a reprezentacemi ženství a mateřství), můžeme chápat jako zastřešující pro její uvažování o subjektivitě vůbec: figuru básníka a ženy je možné považovat za subjektivity, u kterých se jejich neredukovatelnost na reprezentaci vyjevuje za daných sociálních a historických podmínek nejzřetelněji. Z jejich analýzy následně vychází Kristevino další uvažování o neredukovatelnosti každého subjektu a souvisejících možnostech politického jednání – přičemž je to právě cizota, kterou Kristeva popisuje jako prvek subjektivity spjatý s nevědomím, a jako možný „společný jmenovatel“ subjektů mimo kolektivní identity (které kritizuje například právě v rámci feministických hnutí, jak jsme představili v předchozí kapitole):

„Cizinec nás zvláštním způsobem obývá: je skrytou tvářící naší identity, prostorem, jež pustoší náš příbytek, časem, do nějž se propadá dorozumění a sympatie. [...] Cizinec, symptom, který činí samotné my problematickým.“²⁰²

V Kristevině chápání pojmu cizoty sehrává důležitou roli Freudův text *Něco tísnivého* (*Das Unheimliche*). Freud zde píše o afektu (pocitu něčeho tísnivého²⁰³), který se dostavuje při setkání s neznámým.²⁰⁴ Freud se v tomto textu pokouší podat vysvětlení toho, jaké mechanismy za oním afektem stojí, proč a za jakých podmínek setkání s neznámým tento afekt vyvolává. Jedním z jeho vodítek je zkoumání významů samotného výrazu *unheimlich*, kdy poukazuje na jeho těsné spojení s jeho opakem *heimlich* (milý, útulný), a tím pádem na jeho významovou ambivalenci:

---

²⁰¹ KRISTEVA, Julia. *A New Type of Intellectual: The Dissident*. In: KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986, s. 298

²⁰² KRISTEVA, Julia. Tokáta a fuga pro cizince. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 65

²⁰³ Do francouzštiny je *Něco tísnivého/Das Unheimliche* přeloženo jako „*Inquiétante étrangeté*“, tedy „Znepokojivá cizota“ a s tímto výrazem dále pracuje i Kristeva.

²⁰⁴ FREUD, Sigmund. *Něco tísnivého*. In: FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1917-1920, dvanáctá kniha*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2003, s. 174

„[...] slůvko „heimlich“ má mezi několikerými odstíny svého významu i jeden, v němž spadá vjedno se svým opakem „unheimlich“. „Das heimliche“ se pak stává tísnivým (unheimlich)”²⁰⁵

Na základě toho usuzuje, že ona ambivalence je vlastní i samotnému pocitu tísnivého:

„[...] jazykový úzus nechává „das Heimliche“ přecházet ve svůj protiklad „das Unheimliche“ [...], neboť toto stísnující není opravdu ničím novým nebo cizím, nýbrž něčím duševnímu životu odpradávná známým, co mu bylo jen odcizeno procesem vytěsnění.”²⁰⁶

To, co bylo kdysi známé, zasazuje Freud do období života, „kdy se Já ještě ostře nevymezilo vůči vnějšímu světu a vůči jinému.”²⁰⁷ Po tomto období však podle něj v životě subjektu zůstává jakási stopa, pozůstatek, a pocit tísnivého je důsledkem toho, že se subjekt setká s něčím, co s touto prvotní nerozlišitelností souvisí.²⁰⁸ Mezi to, co tuto tísnivost vyvolává, řadí Freud to, co souvisí se strachem ze smrti (mrtvé tělo) nebo z kastrace (oddělené části lidského těla, ženský genitál), a to především tehdy, když je nejasné, zda je těmto „objektům” možno přisoudit status živého nebo neživého, protože vykazují prvky obojího zároveň (například pokud oddělené části nebo mrtvé tělo vykonávají aktivitu).²⁰⁹ Zároveň může být pocit tísnivosti spojen i s konkrétními živými lidmi, a to tehdy, když v nich nacházíme elementy, které lze obtížně racionalizovat nebo zařadit – ty mají podle Freuda podobu „[...] sil, jejichž existenci [člověk] u druhého člověka netušil, jejichž pohyb však dokáže nejasně cítit v odlehlých koutech své vlastní osobnosti.”²¹⁰ – může se jednat o osoby ve stavech šílenství, záchvatů apod. V souvislosti s těmito fenomény vyvolávajícími tísnivost Freud navíc zdůrazňuje roli literatury a básnictví. Ono vytěsněné v nich podle něj zůstává, a navíc disponují mimořádnou kapacitou tento pocit tísnivosti vyvolávat, a to i tam,

---

²⁰⁵ Tamtéž, s. 179

²⁰⁶ Tamtéž, s. 191

²⁰⁷ Tamtéž, s. 188

²⁰⁸ FREUD, Sigmund. Něco tísnivého. In: FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1917-1920, dvanáctá kniha*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2003, s. 191

²⁰⁹ Tamtéž, s. 192–194

²¹⁰ Tamtéž, s. 193

kde by mimo fikční svět přítomen nebyl, stupňovat jej, anebo jej naopak minimalizovat tam, kde by se mimo fikční svět dostavil.²¹¹

Kristeva toto freudovské *unheimlich* vsazuje do vlastního uvažování o cizotě, ve kterém se výrazně prolíná individuální a společenská rovina. Postupuje totiž tak, že sleduje, jak se proměňovaly reprezentace cizinců a způsoby vypořádávání se s neznámým napříč historií, zejména tedy v kontextu národních států. Do popředí u ní vystupuje právě proměna chápání cizince jakožto osoby, která je konstituovaná a definovaná negativně svým vyloučením mimo (náboženskou, národní) komunitu.²¹² Freudovské pojetí je podle ní přelomové jednak právě v tom, že tuto společenskou rovinu mechanismů vyloučení „interiorizuje” – poukazuje na to, že způsoby, jakými se vypořádáváme s neznámým, mají co do činění s vývojem subjektivity:

„Zahrnutí cizoty do psychiky ztrácí s freudovským pojmem nevědomí svůj patologický aspekt a začleňuje do nitra předpokládané jednoty lidí jakousi současně biologickou i symbolickou jinakost, jež se stává nedílnou součástí stejného. [...] Znepokojivá cizota je v nás: jsme našimi vlastními cizinci – jsme rozpolceni.”²¹³

Díky Freudovi tak dochází k dvojí proměně chápání cizoty: setkání s jinakostí, na jehož pozadí Kristeva o cizotě v díle *Etrangers à nous-mêmes* hovoří, je v návaznosti na Freuda možné chápat jako setkání se samotným vyloučeným prvkem subjektivity. Tím, že se onen cizinec stává prvkem spjatým s nevědomím, však dochází k proměně chápání samotného procesu vyloučení i statutu samotného vyloučeného prvku. Tím, že se jedná o vyloučení do nevědomí – vytěsnění – přestává být tento prvek oním vyloučením definován: nevědomí je totiž v rámci lidské psychiky svébytným prostorem, který není od vědomí odvozený jakožto jeho opak: právě v souvislosti s vytěsněním (a jeho návratem v podobě pocitu něčeho tísnivého)²¹⁴ se nevědomí ukazuje jako svébytný soubor aktivit, jejichž podoba a princip fungování nejsou od vědomého fungování přímo a jednoduše

---

²¹¹ Tamtéž, s. 200

²¹² KRISTEVA, Julia. *Strangers to Ourselves*. New York: Columbia University Press, 1999, s. 95–96

²¹³ KRISTEVA, Julia. Je snad univerzalita... naší cizotou? In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 85

²¹⁴ FREUD, Sigmund. Něco tísnivého. In: FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1917-1920, dvanáctá kniha*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2003, s. 198

odvozené a odvoditelné.²¹⁵ V případě onoho „vnitřního cizince“, jak jej chápe Kristeva, máme tedy opět co do činění s heterogenním prvkem.

Fungování a roli tohoto prvku zde Kristeva ilustruje právě na zkušenosti cizoty v běžném slova smyslu, kdy se subjekt ocitá mimo svou rodnou zemi a jazyk, což, jak je známo, je zkušenost, která je Kristevě samotné vlastní. V rámci této zkušenosti se totiž subjekt setkává s nemožností hovořit svým *mateřským* jazykem a vstupuje do jazyka nového, který však nikdy není s to si plně osvojit a nalézt v něm svou identitu.²¹⁶ I zde je zřejmé, že se Kristeva snaží poukázat k tomu, že se v obdobné situaci nachází každý subjekt: do pozice cizince situuje takový subjekt, který se původně konstituoval jako součást sémiotické chóry ve spojení s matkou, následně si osvojil jazyk a stal se plnohodnotným, a tím pádem i rozštěpeným subjektem v symbolickém řádu, v rámci kterého získává své tělesné a sexuální určení, které jej však není s to plně definovat – jak Kristeva píše, subjekt vůči své sexuální, národní, politické nebo třeba profesní identitě nevyhnutelně cítí menší či větší diskomfort,²¹⁷ stejně tak se ale „jako doma“ nemůže cítit ani mimo symbolický řád: vzpomeňme zde ženské spisovatelky. Právě od tohoto pocitu nepatřičnosti v rámci diskursů se odvíjí onen „fundamentální“ pocit cizoty. Zatímco přímo u zkušenosti „cizinctví“ hovoří Kristeva o jakémsi bloudění mezi dvěma jazyky,²¹⁸ v oné obecnější rovině se jedná o bloudění mezi tím, co tyto jazyky zakládá, totiž bloudění v rodinné struktuře, mezi mateřským a otcovským prvkem. Cizinec „ztratil matku“²¹⁹ – vyvázal se tedy z oné ambivalentní sémiotické nerozlišenosti předcházející subjekt-objektovým vztahům vůbec, jejichž pozůstatek ale stále přežívá v nevědomí, a právě proto se plně nepřiklání ani k otcovskému elementu – symbolickému řádu: „Cizinec jako by byl dítětem otce, o jehož existenci není pochyb, ale jehož přítomnost ho nikdy nezadrží.“²²⁰ Subjekt se tak nachází v situaci, kdy není ukotven

---

²¹⁵ FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. Praha: Herrmann & synové, 2008, s. 51

²¹⁶ KRISTEVA, Julia. Tokáta a fuga pro cizince. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 69

²¹⁷ KRISTEVA, Julia. *Strangers to Ourselves*. New York: Columbia University Press, 1999, s. 19

²¹⁸ KRISTEVA, Julia. Tokáta a fuga pro cizince. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 70

²¹⁹ Tamtéž, s. 69

²²⁰ Tamtéž

v žádné stabilní pozici nebo identitě – to, co je jeho podstatou, je právě neustálý pohyb: „[cizinec] udržuje tuto prchavou věčnost nebo tuto setrvalou přechodnost.”²²¹

V této ambivalentní pozici však Kristeva přisuzuje zásadní význam určitému setkání, a to právě setkání s cizím, které je jakýmsi dovršením oné fundamentální cizoty, která náleží každému subjektu. A má zde na mysli právě prvky, které u Freuda vyvolávají pocit něčeho tísnivého – a v Kristevině pojetí je můžeme chápat jako objekty. Toto setkání s cizím, které, jak jsme již zmínili a jak vyplývá i z našeho předchozího výkladu pojmu objektu, je vždy setkáním s tím, u čeho v procesu stávání se subjektem nedošlo vlivem oslabení zákazu k plnému vyloučení z vlastní subjektivity. Ono selhání samotné podstaty znakovosti, které jsme v minulé kapitole spolu s Kristevou tematizovali v případě konfrontace s mrtvým tělem, můžeme nyní konkretizovat právě jako pocit něčeho tísnivého, afekt znepokojivé cizoty. Ne vždy však tento afekt doprovází přímo selhání, vzhledem k tomu, že pocitem znepokojivé cizoty jsou doprovázeny i méně intenzivní momenty. To, co je tedy všem Freudem popsaným momentům společné, Kristeva chápe minimálně jako jakési ohrožení znaku: „To, co tyto vcelku velice odlišné symbolické pochody sdružuje, tkví v oslabení hodnoty znaků jako takových i jejich vlastní logiky.”²²²

Jako vyvolávající znepokojivou cizotu tedy můžeme charakterizovat i události, které jsme tematizovali v minulých kapitolách v rámci dvou stěžejních oblastí Kristevina zájmu. V oblasti básnické řeči se jedná o onu explozi sémiotická – pudové složky řeči – která narušuje logiku a strukturu jazyka. K setkání se znepokojivou cizotou tu dochází hned dvojnásobně – se svou vlastní nevědomou složkou se zde setkává už sám autor v procesu tvorby, a druhotně i čtenář – skrze rytmické pudové složky, které se do textu vepisují, je konfrontován s vlastním nevědomím i on – jako by byl oním svědkem epileptického záchvatu, o kterém mluví Freud, který v „tajemných” silách, které člověkem zmítají, viděl síly skryté v sobě samém.²²³

Znepokojivá cizota je pak v základu vlastní i ženské subjektivitě už kvůli komplikovanému vztahu vůči symbolickému řádu: jak jsme zmínili, ženský subjekt mu nepodléhá plně a vnímá jej jako cosi vnějšího a cizího. V důsledku toho pak pociťuje cizotu

---

²²¹ Tamtéž, s. 68

²²² KRISTEVA, Julia. Je snad univerzalita... naší cizotou? In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 90

²²³ FREUD, Sigmund. Něco tísnivého. In: FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1917-1920, dvanáctá kniha*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2003, s. 193

i vůči identitám, kterých v rámci něho nabývá – a žádná pevná identita mu nemůže být přisouzena. Anna Smith ve své studii věnující se tématu cizoty v Kristevině díle takovou ženu velmi výstižně nazývá cestovatelkou (female voyager), která cestuje skrze diskursy a nikdy nepřijme struktury, které ji obklopují.²²⁴ V souvislosti s ženskou subjektivitou jsme navíc zmínili i dva typy časovosti – čas lineární a čas „věčnosti a opakování“ a poukázali jsme na to, že i mezi nimi ženský subjekt cestuje. Nejsilněji se však v tomto kontextu téma znepokojivé cizoty promítá do Kristevina chápání mateřské zkušenosti, která je charakteristická zejména odcizením vůči vlastnímu tělu a jeho celistvosti – zmínili jsme, že matka je zde svědkem jeho rozpadu. Mateřství je však zdrojem cizoty i v jiném smyslu: jak Kristeva píše, vedle této rozpolcenosti těla je zde ještě rozpolcenost jiná, a to mezi matkou a dítětem.²²⁵ Jak jsme již popsali, prvotní intervence symbolického řádu ve formě zákazů pronikají už do oněch prvních vztahů mezi matkou a nemluvnětem a zakládají prvotní separaci. Pokud se tedy matka setkává se svým dítětem, setkává se nutně již s někým cizím, kdo prvně byl její součástí:

„Mé tělo a ... on. Žádný vztah. Nic společného. A to již od prvních gest, výkřiků, krůčků, mnohem dříve, než se jeho osobnost stane protikladnou k mé: dítě, ať už jakéhokoliv pohlaví, je nenávratně někdo jiný. Že neexistují sexuální vztahy, toť slabé konstatování ve srovnání s oním zábleskem, který mě oslňuje tváří v tvář propasti mezi tím, co bylo moje a co je nadále již nenapravitelně cizí. Snažit se tuto propast myslet: ohromující závrať.“²²⁶

Onen záblesk, který doprovází konfrontaci s jinakostí vlastního dítěte, a který Kristeva popisuje jakožto vzpírající se jakémukoliv uchopení, můžeme nyní číst právě jako prožitek znepokojivé cizoty. Zkušenost mateřství je jím tedy v Kristevině podání doslova prosycena, a ženství, zvláště ženství umocněné mateřstvím, činí z ženských subjektů subjekty samy sobě cizí.

V případě cizoty „básnické“ i cizoty „ženské“ jsme zároveň tematizovali i možnosti jejich artikulace. V obou případech se jedná o momenty, kdy samotné možnosti promlouvat hrozí selhání. V básnické řeči jsme toto selhání spolu s Kristevou charakterizovali jako plně

---

²²⁴ SMITH, Anna. *Julia Kristeva: Readings of Exile and Estrangement*. Basingstoke: Macmillan, 1996, s. 67

²²⁵ KRISTEVA, Julia. Stabat mater. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 222

²²⁶ KRISTEVA, Julia. Stabat mater. In: KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004, s. 222

zavržení thetického momentu, kdy probíhá řečová produkce bez jakéhokoliv smyslu, významu nebo účelu, tedy jako naprosto neproduktivní výdaj, který Kristeva v odkazu na Bataille nazývá vnitřní zkušeností. V případě ženské cizoty jsme jako prvek ohrožující jakoukoliv možnost promluvy popsali příklon k mateřskému elementu, ono vyslyšené volání matky, kdy se subjekt uchyluje plně mimo symbolický řád a dostává se do marginální pozice.

V podobném smyslu se ostatně Kristeva vyjadřuje i tehdy, když popisuje svou vlastní zkušenost cizinectví:

„Takto, mezi dvěma jazyky, je vaším živlem mlčení. [...] mlčení, které vyprazdňuje ducha a naplňuje mozek sklíčeností, něco jako pohled smutných žen, schoulený v nějaké neexistující věčnosti“²²⁷

Zároveň jsme ale nastínili, že u těchto momentů znepokojivé cizoty Kristeva vidí možnosti, jak řeč udržet a afekt zároveň do promluvy zapojit. V případě básnické cizoty nachází evidenci takové praxe v avantgardní literatuře, jako příklad artikulace znepokojivé cizoty spojené s mateřstvím můžeme zase chápat její vlastní text *Stabat mater* – v obou případech je onen heterogenní prvek začleněn do *procesu* značení. V textu věnovaném explicitně tématu cizoty pak můžeme najít jisté zevšeobecnění toho, v čem toto „začlenění“ spočívá a jaké je povahy: „Nesnažit se ustálit, zvěčnit cizincovu cizost. Pouze se jí dotknout, otřít se o ni, aniž jí dáme definitivní strukturu.“²²⁸ Tomuto akcentu na zachování heterogenních prvků v rámci symbolického řádu zároveň Kristeva přikládá jistý společenský význam. Mezi tím, jak jej představuje zde, a jak v *Revoluci v básnické řeči*, však můžeme pozorovat jistý posun. Zatímco u básnické řeči hovoří primárně o její úloze transformovat principy fungování symbolického řádu, zde klade na možnost soužití subjektů, jež jsou v posledku neredukovatelné a navzájem neslučitelné. A paradoxně právě tuto neslučitelnost vidí jako jediného společného jmenovatele, který ono soužití umožní. Jak píše Kelly Oliver: „[Subjekty] nejsou *totožné* v jejich cizosti. Namísto toho se subjekt může vztahovat k jinému jakožto k jinému právě proto, že je jiný vůči sobě samému.“²²⁹ V důsledku však můžeme hovořit nejen o možnosti soužití, ale i o jisté „akceschopnosti“ takových subjektů, jak je

---

²²⁷ KRISTEVA, Julia. Tokáta a fuga pro cizince. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 70–71

²²⁸ KRISTEVA, Julia. Tokáta a fuga pro cizince. In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 66

²²⁹ OLIVER, Kelly. *Reading Kristeva: Unraveling the Double-Bind*. Bloomington: Indiana University Press, 1993, s. 149

Kristeva definuje: na základě této jejich neredukovatelné plurality je možné budovat ony kolektivní identity, jejichž opomenutí Kristevě vytýká Nancy Fraser. Kristevin důraz na cizotu každého subjektu tak můžeme chápat jako v jistém smyslu odpověď na zmíněnou kritiku. Kristeviny subjekty nejsou navždy oddělené a uzavřené jakékoliv možnosti solidarity. Jistý druh solidarity Kristeva jako východisko navrhuje – ne však solidaritu motivovanou příslušností ke třídě, národu nebo pohlaví/genderu, nýbrž takovou, která „je založena na uvědomění [...] nevědomí – toužícího, ničivého, strachuplného, prázdného, nemožného.”²³⁰ Tento Kristevin postoj lze chápat plně v souladu s tím, co požaduje v *Revoluci v básnické řeči*: transformační potenciál subjektům, které jsou sami sobě cizinci, přiznává i nyní. Doznává však, že jeho nutnou podmínkou je právě vzájemné soužití, jehož podmínky definuje.

Subjekt, který je schopen nechat promlouvat svou cizost, jsme ostatně představili přímo v první kapitole jakožto subjekt v *procesu* a v podstatě jsme jím uvedli celou naši práci. Kristeva totiž v rámci tohoto pojmu představuje své pojetí subjektivity, od kterého se dále odvíjí její uvažování o literatuře stejně jako politické myšlení. Jeho výklad jsme přitom zahájili uvažováním o vytěšňovaném prvku, který se ovšem Kristeva na rozdíl od jiných teorií subjektivity pokouší brát v potaz. V tomto smyslu jsme se zaměřili zejména na Kristevin postoj k hegelovské dialektice – ta je pro ni zároveň výchozím bodem a zároveň terčem kritiky a předmětem reformulace. Hegelův pojem sebevědomí totiž Kristeva popisuje jako v důsledku asimilaci všeho, co je cizí, kdežto, jak nyní můžeme konstatovat, subjektu v *procesu* náleží možnost – a dokonce nutnost – tyto cizí prvky ponechávat jako součást sama sebe bez jejich podřízení. Onen obrat k takové podstatě subjektu jsme nastínili ve způsobu, jakým Kristeva pracuje s hegelovským pojmem negativity. Vykládá jej jako hybnou sílu pohybu, který neustále odděluje subjekt od sebe samého. Protože ho ale vnímá jako spjatý pouze s vědomou složkou subjektu, a tedy jako směřující k identitě, považuje jej za nedostatečný a nahrazuje jej pojmem zamítnutí. Jeho užitím se přiklání právě k freudovské psychoanalýze a dovoluje jí onu negativitu chápat zároveň jako pohyb náležející nevědomí. Toto sloučení Hegela (a jeho marxistický výklad) a Freuda, které jsme se v první kapitole pokusili nastínit, ostatně sama Kristeva vyzdvihuje při svém výkladu cizoty: o hegelovské negativitě píše právě jako o etapě filozofického myšlení, které

---

²³⁰ KRISTEVA, Julia. Je snad univerzalita... naší cizotou? In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 96

připravuje půdu pro Freudův objev nevědomí,²³¹ díky kterému je možné myslet subjekt jako sám sobě cizí a v rámci této cizoty také schopný jednat a proměňovat sociální podmínky.

Na tomto pozadí jsme následně představili Kristeviny stěžejní pojmy sémiotična a symbolična jakožto dvě sféry, které subjekt v *procesu* zakládají. Zatímco první sémiotično Kristeva spojuje s pudovou složkou subjektu, symbolično označuje jako sféru významu. Subjekt v *procesu* je přitom charakterizován střetem těchto dvou složek, kdy je to právě sémiotický element, který subjekt neustále destabilizuje, tudíž takový subjekt není nikdy identický se sebou samým. Tento střet mezi sémiotickou a symbolickou složkou chápou jakožto stěžejní prvek v Kristevině díle i mnohé autorky a autoři studií věnovaných jejímu myšlení: například Kelly Oliver tento střet vykládá jako střet „diference a identity“²³² My jsme se však v této práci vydali ve výkladu jiným směrem – pojmy sémiotična a symbolična jsme se pokusili vztáhnout k Bataillovým pojmům heterogenity a homogenity, které se nám zdají pro Kristevino pojetí přiléhavější. Homogenitu a heterogenitu jsme vymezili na základě Bataillova textu *Psychologická struktura fašismu*, kde je Bataille chápe jako dvě možné formy sociální existence. Homogenní prvky charakterizuje jako vymežitelné a zařaditelné – cokoliv co se vymežitelnosti a zařaditelnosti vzpírá, je pak ze strany homogenity cenzurováno a vyloučeno. Tyto vyloučené neasimilovatelné prvky nazývá Bataille heterogenními. I přes tento proces vyloučení, který homogenitu k heterogenitě váže, nemůžeme tyto dvě formy chápat jako navzájem od sebe odvozené a souměřitelné: povahu jejich vztahu jsme spolu s Bataillem přirovnali ke vztahu vědomí a nevědomí. Nevědomé složce totiž Freud připisuje jistou autonomii – její povaha nevyplývá z toho, že je z vědomí vyloučená. Disponuje totiž svými vlastními principy fungování, které jsou od fungování vědomí radikálně odlišné. Oproti vymezení sémiotična a symbolična jakožto diference a identity tedy dochází k jistému posunu: sémiotično zde již nechápeme jako založené na tom, že se od symbolična odlišuje, nýbrž jako prvek, který může v důsledku stát mimo jakoukoliv možnost vztahu. Takovou povahu jsme ostatně na základě Freuda připsali právě centrálnímu pojmu znepokojivé cizoty, a právě tento bataillovský výklad Kristeviných dvou základních pojmů sémiotična a symbolična nám umožnil mezi tímto raným pojmovým

---

²³¹ KRISTEVA, Julia. Je snad univerzalita... naší cizotou? In: KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008, s. 73

²³² OLIVER, Kelly. *Reading Kristeva: Unraveling the Double-Bind*. Bloomington: Indiana University Press, 1993, s. 12

aparátem a pojmem cizoty vytvořit pojící linii. Právě tuto linii jsme se pokusili v Kristevině díle vysledovat. Dotkli jsme se ostatně i proměny stanovisek, které stojí na začátku a na konci této cesty: první kapitolu jsme uvedli Kristevíným vymezením vůči snahám o systematizaci v rámci teoretických popisů subjektivity a diskursivity. Tento požadavek je i v místě, kam jsme v této práci dospěli, u Kristevy stále přítomný. Bere na sebe však podobu jakéhosi etického požadavku – tím na jednu stranu vzrůstá jeho naléhavost, na stranu druhou se v něm ale vyjevuje právě ona křehká hranice mezi tím, co znamená cizost přijmout v její nepoznatelnosti, a mezi tím, co znamená ji zneužít pro posílení vlastní pozice a identity.

6. Seznam literatury

AUSTIN, J. L. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia, 2000

BACHTIN, Michail Michajlovič. *Dostojevskij umělec: k poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971

BACHTIN, Michail Michajlovič. *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha: Argo, 2007

BARTHES, Roland. *Nulový stupeň rukopisu: Základy sémiologie*. Praha: Československý spisovatel, 1967

BARTHES, Roland. *Sade, Fourier, Loyola*. Praha: Dokořán, 2005 [i.e. 2006]

BATAILLE, Georges. *Svrchovanost*. Praha: Herrmann, 2000

BATAILLE, Georges. *The Psychological Structure of Fascism*. New German Critique, no. 16, 1979

BATAILLE, Georges. *Vnitřní zkušenost: Metoda meditace*. Praha: Dauphin, 2003

BECKER-LECKRONE, Megan. *Julia Kristeva and Literary Theory*. Palgrave Macmillan, 2005

BOLDT-IRONS, Leslie A. *On Bataille: Critical Essays*. Albany: SUNY Press, 1995

BUTLER, Judith. *Trampoty s rodom: feminizmus a podryvanie identity*, Bratislava: Záujmové združenie žien Aspekt, 2014

CAVANAGH, Clare. *Pseudo-revolution in Poetic Language: Julia Kristeva and the Russian Avant-garde*. Slavic Review, 52(02), 1993, pp. 283–297

ECO, Umberto. *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo, 2009

FFRENCH, Patrick, LACK, Roland-François. *The Tel Quel Reader*. London: Routledge, 1998

FINK, Bruce. *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995

FRASER, Nancy, BARTKY, Sandra L. *Revaluating French Feminism: Critical Essays on Difference, Agency, and Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1992

FREUD, Sigmund. *Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920-1924*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1999

FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1913-1917*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2002

FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1917-1920, dvanáctá kniha*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2003

FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1925-1931*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2007

FREUD, Sigmund. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1997

FULKA, Josef. Od interpelace k performativu: Feminismus a konstrukce rodové identity. In: *Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity: SOCIÁLNÍ STUDIA*. 7. Brno, 2002, s. 29–50

FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. Praha: Herrmann & synové, 2008

FULKA, Josef. *Zmeškané setkání: Denis Diderot a myšlení 20. století*. Praha: Herrmann, 2004

GALLOP, Jane. *Feminism and Psychoanalysis: The Daughter's Seduction*. London: Macmillan, 1982

GROSZ, Elizabeth. *Sexual Subversions*. Sydney: Allen & Unwin, 1991

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Fenomenologie ducha*. Praha: Filosofia, 2019

JAKOBSON, Roman. *Poetická funkce*. Jinočany H&H. 1995

KOJÈVE, Alexandre. *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the Phenomenology of Spirit*. New York: Basic Books, 1969

KRISTEVA Julia, MOI, Toril. *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1986

KRISTEVA, Julia. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press, 1980

- KRISTEVA, Julia. *Experiencing the Phallus as Extraneous, or Women's Twofold Oedipus Complex*, Parallax, 4:3,29-43, 1998
- KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky: eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press, 2004
- KRISTEVA, Julia. Melanie Klein. New York: Columbia University Press, 2004
- KRISTEVA, Julia. *Polyfonie: významy, pohlaví, světy*. Břeclav: Malovaný kraj, 2008
- KRISTEVA, Julia. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press, 1982
- KRISTEVA, Julia. *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press, 1984
- KRISTEVA, Julia. *Slovo, dialog a román: texty o sémiotice*. Praha: SOFIS, 1999
- KRISTEVA, Julia. *Strangers to Ourselves*. New York: Columbia University Press, 1999
- KRISTEVA, Julia., & GUBERMAN, Ross Mitchell. *Julia Kristeva, interviews*. New York, Columbia University Press, 1996
- LACAN, Jacques, *Imaginárno a symbolično = Imaginaire et symbolique*. Praha: Academia, 2016
- LACAN, Jacques, MILLER, Jacques-Alain Miller, FINK, Bruce. *The Seminar of Jacques Lacan: Book Xx*. New York: Norton, 1999
- LACAN, Jacques. *The Seminar of Jacques Lacan: The Other Side of Psychoanalysis*. New York: W. W. Norton, 2007
- LACAN, Jacques. *The seminar. 11, 11*. New York, Norton, 1998
- LOTRINGER, Sylvère, KRAUS, Chris. *More & Less*. Pasadena, CA: Fine Arts Graduate Studies Program and the Theory, Criticism and Curatorial Studies and Practice Graduate Programs, Art Center College of Design, 2006
- NOBUS, Dany. *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis*. New York: Other Press Professional, 2020

OLIVER, Kelly. *Reading Kristeva: Unraveling the Double-Bind*. Bloomington: Indiana University Press, 1993

PETŘÍČEK, Miroslav. *Laudatio u příležitosti udělení Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97 Julii Kristevě*. Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97, 2008. Dostupné online: <http://www.vize.cz/wp-content/uploads/2016/05/laureat-julia-kristeva-cz-laudatio.pdf>

SAUSSURE, Ferdinand de, Albert RIEDLINGER, Albert SECHEHAYE a Charles BALLY. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996

SJOHOLM, Cecilia. *Kristeva and the Political*. Routledge, 2005

SMITH, Anna. *Julia Kristeva: Readings of Exile and Estrangement*. Basingstoke: Macmillan, 1996